

ASPECTE ALE CULTURII SPIRITUALE.

Obiceiuri, practici și simboluri specifice gospodăriei pastoral-agricole din Platforma Luncanilor, județul Hunedoara

LUCIA APOLZAN

Rezultatele cercetărilor de teren și studiile noastre referitoare la așezările din Platforma Luncanilor, din această străveche vatră istorică a civilizației dacice, au fost prezentate anterior în *Sargetia*¹, sintetizând caracteristicile care dovedesc vechimea, continuitatea și permanența așezărilor risipite pe înălțimile din sud-estul județului Hunedoara.

Prin această investigație științifică, timp de un deceniu (1972—1981) ne-am pus mai multe întrebări legate de permanența populației pe platformă, studiind coordonatele de susținere a potențialului economic al gospodăriei din așezările de tip risipit, de rezistență a integrității ei de-a lungul veacurilor, chiar și în perioadele de triplă asuprire: feudală, religioasă și națională.

Materialul documentar de teren a relevat principalele aspecte ale civilizației și culturii materiale, fundamentale pentru cunoașterea științifică a acestei forme arhaice de populare a înălțimilor, definind nu numai structura satului cu elementele sale componente, ci și funcționalitățile îndeplinite, atât teritorial pe platformă, cât și în raport cu așezările din văile și zonele depresionare învecinate.

Reținem elementele complexe socio-economice, cu formele lor tradiționale, care stau la baza aspectelor culturii spirituale, prin care vom întregi fenomenele caracteristice modului de trai în aceste așezări.

I. ELEMENTE COMPLEXE, SOCIO-ECONOMICE CARE STAU LA BAZA ASPECTELOR CULTURII SPIRITUALE

1. Extinderea teritorială a gospodăriilor, datorită depărtării lor una de alta, ilustrează doar un aspect monografic al satului de tip risipit. În realitate elementele de structură legate de funcționalitatea gospodăriei conduc la constatarea că așezările din Platforma Luncanilor formează *unități teritoriale, socio-economice, culturale*.

Stabilitatea, permanența așezărilor, au avut la bază aspecte materiale, sociale și valori spirituale care au creat printr-o frecventă osmoză *un complex etnic unitar pe platformă*. Prin același proces de osmoză

1. Volumele : XIII, 1977 ; XIV, 1979 ; XV, 1981.

etnică s-a creat un *complex unitar, larg, și cu zonele limitrofe*. Zonele din imediata vecinătate constituie o expresie complexă etnografică de interferență a elementelor locale și a celor imediat învecinate.

Vom căuta deci stabilitatea gospodăriei nu în aspectul morfologic al așezării de tip risipit, ci în relațiile economice, sociale, în obiceiuri și cutume, în tradiții, care au contribuit la păstrarea integrității teritoriale și a potențialului economic al gospodăriei pastoral-agricole de pe platformă.

2. Fenomenul menținerii unității gospodăriei este complex, așa cum reiese din obiectivul socio-economic. În funcție de structura gospodăriei, pământul nu trebuie fărâmițat, gospodăria trebuie să se mențină cu un număr ridicat de membri, familia trebuie continuată. Cutumele aplicate pe Platforma Luncanilor² se dovedesc a fi o formă de apărare, de opunere în fața acelor forme care pot periclita structura internă a gospodăriei și a satului.

Cît de veche este această formă de apărare a unității gospodăriei nu putem preciza. Ea a putut deveni o necesitate odată cu creșterea numerică a populației și înăsprirea exploatării feudale. Dar se poate baza și pe o nevoie străveche de afirmare a continuității familiei pe un teritoriu pe care omul îl lucrează și-l predă urmașilor —, ceea ce ne duce la ideea continuității etnice a populației pe platformă, fără întrerupere încă din epoca daco-getă. Indiferent de vechime, considerăm că forma de apărare a unității și continuității gospodăriei, practicată pe Platforma Luncanilor, se afirmă ca o acțiune legată de tradiții. Este clar că această gospodărie s-a menținut numai în zona platformelor statornic populate, în condițiile specifice activității de creștere a animalelor. Desigur că practicile-cutume, așa cum le surprindem noi astăzi, au apărut, s-au conturat și s-au dezvoltat de-a lungul timpului ca o necesitate socio-economică.

3. Dacă stabilitatea și permanența așezărilor pe platformă trebuie căutată în structura și funcționalitatea gospodăriei, cercetarea etnografică trebuie să răspundă altei întrebări :

În ce măsură populația a avut aici mijloacele necesare traiului, cum a valorificat resursele naturale ?

Menținerea așezărilor pe Platforma Luncanilor a avut o bază sigură în potențialul economic al zonei bogată în pășuni și finețe, legată direct de muntele înalt. Zona largă a platformei, cu întinse finețe, care a permis furajarea vitelor în propria gospodărie în timpul iernii și pe de altă parte folosirea temporară a golului de munte în timpul verii, au însemnat valorificarea resurselor naturale, de către o obște sătească cu vechi tradiții, cu norme de organizare bine încheiate, pentru a nu fi atacată de disoluție, în care toate normele, cutumele, credințele, converg spre același scop : permanența, continuitatea unității și integrității gospodăriei în vatra întregului teritoriu al satului.

Realitățile de pe platformă au relevat urme ale activităților agricole din cele mai vechi timpuri și dovezi vii, concrete, ale permanenței valo-

2. Vezi Sargetia, vol. XV, 1981.

rificării a terenurilor. Suprafețele înalte au fost transformate în finețe, pășuni, teren pomicol și arabil, intrând în procesul activităților agricole ale populației. Pe terenurile gospodăriei, lucratul finului constituie activitatea primordială; cultura plantelor în fiecare gospodărie dispune de suprafețe reduse și dispersate, dar ea are un loc bine stabilit ca latură complementară în activitatea legată de creșterea vitelor, în asigurarea furajării lor, ca bază sigură în menținerea unității și stabilității gospodăriei.

În structura satului risipit se integrează ca element dominant structura gospodăriei cu un anumit mod de folosință a terenurilor agricole și de organizare a activității economice, ceea ce îi determină dispersarea. Putem spune că prin organizarea gospodăriei, prin amplasarea funcțională, logică și cu un ridicat grad de economicitate a construcțiilor — locuință și adăposturi pentru vite, situate în trecut ca și în prezent aproximativ în centrul terenurilor gospodăriei —, așezările de tip risipit au păstrat elemente de cultură materială cu trăsături arhaice, ale căror origini pot fi găsite în îndepărtatul trecut al daco-geților.

4. Menținerea unității gospodăriei și asigurarea continuității familiei trebuie privită și în corelație cu fenomenele demografice.

Cum s-a realizat echilibrul demografic și cum au acționat forțele de distorsiune ale mișcării naturale a populației?

Pentru perioada analizată, cifrele statistice³ au arătat că pe Platforma Luncanilor nu a fost specifică denatalitatea. Caracteristic este sporul *natural scăzut și creșterea lentă a populației*. Când linia de evoluție a sporului natural indica în unii ani oscilații mai mari, în minus sau în plus, echilibrul s-a realizat prin *difuziunea lentă între gospodării* în cadrul satelor de pe platformă, sau în cadrul unei arii mai largi, în care au loc legături economice, sociale, culturale.

Elementele locale constituie un fond echilibrat, surplusul s-a îndreptat în majoritate spre sate cu același specific pe platformă, pătrunzând lent și în satele din împrejurimile depresionare. S-a realizat o încadrare gradată mai întâi spre marginea platformei, unde are loc o interferență a elementelor și, treptat, în mai mică măsură, spre satele adunate din vecinătate, în zonele depresionare, cu care formează o arie largă, un complex etnic unitar.

Aceeași orientare o dovedesc venirile prin căsătorie în gospodăriile de pe platformă. Când mortalitatea credea minusuri în unele gospodării, erau atrase elemente din alte gospodării sau alte sate învecinate, cu același specific, același mediu cultural, spiritual

În anumite perioade, proporțiile venirilor puteau fi mai mari, în altele mai scăzute, plecările puteau oscila și ele. Într-o oarecare măsură, pe perioade mai lungi, cele două mișcări intersătești se anulează. Fenomenul rezultă și din creșterea lentă a populației în perioada analizată, *când creșterea este asigurată prin sporul natural*.

Condițiile specifice, în legătură mai ales cu ocupațiile agricole, nu permit o densitate mai mare. Așezările de înălțime și-au păstrat poten-

3. Idem.

țialul economic în cadrul vechilor tradiții ale populației autohtone românești și a unui echilibru economico-demografic.

5. E necesar să ne referim și la un obiectiv esențial al activității gospodăriei pastoral-agricole din Platforma Luncanilor, și anume la eficiența economică. Sub acest aspect, cercetarea etnografică nu se poate reduce la materialul descriptivist al creșterii vitelor ca ocupație principală, tot așa cum aceasta nu poate fi redusă la păstorit. Prin structura și funcționalitatea gospodăriei de pe platformă, unde lucratul finului, cultura plantelor, pomicultura ș.a. înseamnă stabilitatea gospodăriei și a familiei în tot cursul anului, sintem obligați să privim activitatea pastorală și prin aspectul socio-economic relevând rolul pe care l-a avut colectivitatea rurală în valorificarea paralelă a terenurilor — în sat și la munte.

Pin păstrarea formei arhaice de organizare a obștei satului în vederea păstoritului în munte, și pe de altă parte prin furajarea vitelor în timpul ierni în propria gospodărie datorită asigurării necesarului de furaje pe platformă, populația a dat dovadă de o acțiune conștientă a stabilității gospodăriei și a potențialului său economic, a permanenței așezărilor. De structura gospodăriei și a așezărilor se leagă și forma de organizare a păstoritului în comun în golul de munte, în timpul verii. Normele respectate sînt în aparență de o mare simplitate⁴, dar acestea răspund unor realități complexe și au la bază principii de organizare socială; rădăcinile trebuiesc căutate în străvechi norme social-juridice ale obștilor țărănești prefeudale. Asocierea gospodăriilor în vederea valorificării întinselor suprafețe montane, pe timp de trei luni vara, a constituit un sprijin temeinic în stabilitatea gospodăriei de-a lungul timpului.

Cercetarea etnografică a așezărilor risipite pe platformă avea de pus și alte întrebări în legătură directă cu ponderea mare a creșterii vitelor în economia gospodăriei.

Cum desprindem din complexitatea fenomenelor existente, acele elemente specifice care definesc Platforma Luncanilor ca veche vatră de stabilitate ?

Am văzut că așezările au avut aici o bază sigură în valorificarea bogatelor pășuni și finețe. Stabilitatea lor reieșea și din structura gospodăriei prin compartimentarea și îngrădirea terenurilor din interiorul gospodăriei, în vederea unei folosiri logice, cu economicitate. Un sprijin temeinic l-a constituit păstrarea formei arhaice de organizare în comun a păstoritului în timpul verii.

Rămîne să vedem ce ne spun construcțiile pentru adăpostul vitelor. Aduc acestea noi elemente care să ne dovedească stabilitatea așezărilor pe platformă din cele mai vechi timpuri ?

Ca dovezi ale culturii materiale, dovezi vii, concrete, ale gospodăriilor stabile pe platformă, cercetarea etnografică relevă construirea unor adăposturi solide, călduroase, igienice, impuse de furajarea vitelor în propria gospodărie în timpul iernii. Unele se mai găsesc ca relice. Un

4. Idem.

remarcabil plan arhitectural s-a păstrat în „staurul“ rotund cu acoperișul conic — adăpost pentru oi iarna.

Acesta poate fi considerat ca un tip circular străvechi, menținut în preajma cetăților dacice, unde construcțiile circulare din piatră au avut o notă autohtonă. Construirea acestui tip de staur cu acoperiș, o adăpost pentru oi iarna, este dovada vechimii unei economii bazate pe creșterea vitelor, unde oile au o pondere mare, dar mai ales *mărturia existenței din vechime a gospodăriilor stabile, consolidate.*

6. Cercetarea de teren a așezărilor risipite pe Platforma Luncanilor a ridicat și întrebări referitoare la *caracterul unitar al gospodăriei și satului*, ținând seama de extensiunea lor teritorială și de o aparentă izolare.

Dispersarea construcțiilor în cadrul gospodăriei (locuință și adăposturi pentru vite) și întinderea terenului din interiorul fiecărei gospodării, compartimentat prin îngrădire în vederea unei folosiri multiple —, ca și extensiunea gospodăriilor în cadrul satului, nu sînt **elemente care să influențeze unitatea gospodăriei și respectiv a satului**, deoarece *constituția și funcționalitățile interne ale gospodăriilor și satului sînt hotărîtoare în structura unității lor.*

În ceea ce privește legăturile între gospodării și între satele de pe platformă, ca și legăturile acestora cu așezările din împrejurimi, din văile și zonele depresionare, hotărîtor se dovedește un element al culturii materiale : *rețeaua de circulație.*

Dacă privim drumul ca parte integrantă a vieții oamenilor, ca o acțiune socio-economică colectivă, legată de necesități, de activități diferențiate, harta drumurilor și potecilor de culme⁵ relevă funcționalitatea căilor de comunicație în interiorul platformei ; de asemenea între zona întinselor finețe și pășuni ale platformei cu gospodării dispersate, și zona șesului cerealiier cu așezări adunate, cu activități economice specifice și intense.

O rețea complexă leagă în interior toate așezările de pe platformă, formată din drumuri și mai ales poteci între sate și între grupurile de case, de la o gospodărie la alta, cu libera și ușoară circulație printre gospodării, ceea ce arată că așezările risipite formează unități sociale închegate, cu tradiții în ceea ce privește legăturile socio-economice între gospodării. Familiile pot fi distanțate spațial, dar nu sînt izolate.

Harta rețelei de drumuri și poteci dovedește existența unei rețele multidirecționale întreținute prin legături economice, sociale, spirituale, cu așezările din văi și zone depresionare, pe drumuri vechi și noi, pe poteci de culme.

Drumurile care duceau spre târgurile pentru vînzarea vitelor și produselor animale, unde populația de pe platformă se aproviziona cu cerealele necesare, aparțineau unei arii culturale unitare formată de-a lungul timpului printr-un continuu proces de osmoză etnică cu zonele limitrofe.

5. Vezi Sargetia, vol. XIII, 1977.

Această arie de contact și circulație, de interferență a elementelor între zone cu diferențe specifice și cu reciprocitate de interese, delimitează zona etnografică a Platformei Luncanilor și configurează teritoriul necesar pentru asigurarea echilibrului demografic și socio-economic al așezărilor, așa cum reiese din rețeaua drumurilor, din analiza evoluției mișcării naturale a populației și din funcționalitățile îndeplinite de satele de pe platformă în raport cu cele înconjurătoare.

7. Realitățile din această largă arie culturală ne obligă să privim rețeaua drumurilor nu numai sub aspectul contactului dintre platformă și așezările adunate în văi și împrejurimi depresionare, spre care platforma coboară în nord, în vest și în sud.

Platforma mai are o deschidere de mare importanță pentru înțelegerea permanenței așezărilor risipite pe briul culmilor din poala Munților Șurianu. Aceasta este deschiderea amonte, spre pășunile din golul muntelui, asigurată din cele mai vechi timpuri printr-o vastă rețea de circulație pe plaiuri de munte.

Investigația noastră de teren s-a oprit în mod deosebit asupra funcționalității rețelei de plaiuri ce străbat spațiul carpatic, ca drumuri de legătură între așezările de pe ambii versanți, trecînd în pantă lină de pe o culme pe alta pînă la mari depărtări pe creste de munte, ocolind văile, povîrnișurile ⁶.

Plaiul trebuie privit atît ca ax al culmilor în pantă domoală, cît și ca mișcare a oamenilor care au conturat axul ca drum străbătut în ambele direcții. Drumul de plai a apărut în urma desfășurării unor activități : curățirea pășunilor, amenajarea fîntinilor și a locurilor de popas, întreținerea an de an a plaiurilor.

Cu aceste funcționalități, așezările din Platforma Luncanilor răs-pundeau nu numai activităților pastoral-agricole ale gospodăriilor de pe platformă, ci și interesului populației în cadrul unui areal mai larg, de a avea liber accesul spre munte. Pe aceleași căi și pe aceleași plaiuri, întreținute de așezările risipite, urca cu turmele la munte și populația din așezările limitrofe, din văi și zone depresionare.

Două plaiuri, al Strugarilor și al Luncanilor, se ramifică în spațiul carpatic în toate direcțiile, spre alte zone de platforme, cu deschideri spre văi și depresiuni intra și pericarpatică intens populate, ca dovezi ale permanenței așezărilor risipite pe platformă.

Așezările dispersate pe culmi au îndeplinit o anumită funcționalitate în raport cu cele din zonele depresionare, au menținut valorificarea finețelor și pășunilor pe platforme, au întărit legăturile între sate pe calea plaiurilor, ceea ce le-a permis dezvoltarea și menținerea acestor legături cu așezările de la poala muntelui. Realitățile materiale au marcat relații economice, sociale, spirituale, care s-au menținut de-a lungul veacurilor indiferent de epoca istorică.

8. Plaiul muntelui nu e numai ax al culmilor și rețea de circulație cu încrucișări de drumuri și ramificații multidirecționale, cu deschideri spre versanții Carpaților sprijinite pe platforme și munții subcarpatici ;

6. Idem.

plaiul e mai mult decât mișcarea oamenilor și a vitelor în scopul folosirii pășunilor pe parcursul urcării la munte și al șederii temporare la stînile din pășunile go'ului de munte.

Sprrijinit pe realități materiale, plaiul muntelui își are istoria încărcată de activități sociale și valori culturale, ale populației românești, care l-a păzit de-a lungul timpului ca pe o cale sigură de legătură a așezărilor din mai multe zone de platforme și din mai multe văi și zone depresionare apropiate sau chiar mai depărtate.

Această memorie a fost sudată pe spații largi prin *nedeile din munți* — fenomene socio-economice cu adînci semnificații pentru unitatea etnică și culturală a populației statornicită în așezările — atît risipite cît și adunate — de o parte și de alta a Carpaților. Menținute prin tradiție, aceste sărbători populare au avut obiective complexe.

Cum trebuie văzută participarea a mii de oameni pe poienile netede din vîrfurile muntelui, antrenată într-o petrecere, cu hora care înlănțuia sute de tineri veniți din mai multe sate ? De ce numai pe anumii munți și la anumite zile ? S-au menținut nedeile numai pe baza realităților materiale legate de caracterul pastoral, așa cum erau cunoscute pe Platforma Luncanilor ? Ce ne spune nedeia ca punct de atracție a satelor dintr-un areal larg ?

Între condițiile concrete, socio-economice, care au contribuit la dezvoltarea și menținerea pînă în zilele noastre a nedeilor pe înălțimi, trebuie remarcată structura teritorială a zonelor economico-administrative care se întîlnesc pe crestele Carpaților, cu următoarele aspecte caracteristice : a) munții cu nedei erau la *punctul de contact al mai multor zone economice*, unde se încrucișează plaiurile munților, drumuri vechi, căi de comunicație între așezările de pe versanții munților și cele limitrofe din văi și zonele depresionare ; pe artera de circulație acești munți au ocupat *poziții centrale*, se integrau economico-administrativ în alte unități mari ; b) plaiurile și munții cu nedei au realizat legătura elementelor din zone adiacente, zone care se întîlnesc la limita din munte ; c) *fiecare zonă se deschide* spre așezările din șes, spre centre industriale cu activități specifice, spre căi de comunicație cu orașele, formînd mari unități economico-administrative.

Cu această poziție, nedeile din Munții Șurianu au concentrat populația dintr-un areal larg. Ele strîngeau legăturile dintre satele de pe Platforma Luncanilor cu marginile ei nordice și sudice ; asigurau coeziunea cu alte zone de platforme, cu Mărginimea Cugirului, Sebeșului, Sibiului, cu nordul Olteniei. Nedeile din munți atrăgeau participarea populației din satele adunate ale văilor și zonelor depresionare, spre care se deschideau plaiurile ce străbăteau munții ca adevărate magistrale transcarpatice menținute prin obiective complexe : materiale, sociale, spirituale.

Sub aspectul necesităților de ordin practic, ciclul nedeilor și data cînd aveau loc (29 iunie — de Sîn-Petru și 20 iulie — de sf. Ilie) marchează o anumită ordine bazată pe observații de biologie, meteorologie,

7. Vezi *Sargetia*, vol. XV, 1981.

astronomie, și deci pe cunoștințe ale naturii fizice și biologice, cu anumite norme ce trebuiau respectate la termene corespunzătoare ritmului naturii fizice și biologice, ceea ce presupune transmiterea din generație în generație a cunoștințelor acumulate în această largă arie geografică, deoarece se știe că fiecare arie geografică are particularități climatice. În același timp s-au păstrat unele practici și simboluri cu semnificații spirituale, ale căror rădăcini erau împlintate în miturile și credințele popoarelor din cele mai îndepărtate vremuri.

Ca sărbători tradiționale, nedeile din munți sînt o expresie a strînselor legături dintre satele de pe platforme și împrejurimi, dovada comunicativității spirituale și a caracterului unitar sub aspect social, cultural, etnic al așezărilor. Ele au constituit un punct de atracție în ideea întreținerii și chiar a întăririi acestor legături.

9. Încheiem expunerea acestor elemente caracteristice satelor risipite din Platforma Luncani cu concluziile privind perioada de formare a acestui tip de sat, asupra căreia părerile autorilor se completează deși aparent sînt contrarii.

Considerăm că nu trebuie pusă întrebarea : Care tip de sat e mai vechi, cel adunat sau cel risipit ?

Arheologia și istoria au arătat că în antichitatea dacică și în continuare în feudalism au coexistat cele două tipuri de așezări în mai multe părți. Extensiunea lor teritorială este mai greu de precizat.

N-am putea spune că satul risipit a ocupat și în trecutul îndepărtat toate platformele carpatice și chiar aceleași culmi pe care îl găsim în zilele noastre. Cu atît mai puțin s-ar putea afirma că în secolul al XIV-lea ar fi avut loc o coborîre masivă a populației de la munte la șes.

Alte păreri consideră că satul risipit s-a format printr-un proces de roire din satele de vale, roire care a avut o mai mare amploare în feudalism, formînd „peste tot ultima fază de populare a muntelui“⁸.

Considerăm că nu se poate trece la o astfel de generalizare atît timp cît încă nu avem cercetări de detaliu, sub aspect multidisciplinar, în mai multe zone și regiuni, deoarece așezările risipite s-au conturat și s-au dezvoltat sub influența mai multor factori specifici și diferențiați în timp și spațiu.

Părerile autorilor nu sînt contrarii, ele se completează, prin faptul că de-a lungul timpului s-au înregistrat mișcări demografice în amîndouă direcțiile sub acțiunea mai multor factori cu caracter local, regional sau general în Transilvania.

În diferite perioade istorice și ca urmare a unor dezvoltări și structuri economice (păstorit, minerit, valorificarea lemnului, deschiderea unor artere de circulație, apariția și consolidarea unor centre meșteșugărești, a unor tirguri locale) —, au avut loc roiri și întemeieri de vetre noi, ca procese în amîndouă direcțiile, de urcare de la șes la munte, sau invers, de coborîre. Evenimente istorice, ca năvălirea tătarilor, stăpînirea turcească, războaiele, și-au adus contribuția la mobilitatea populației, la părăsirea unor vetre de la șes și retragerea în locuri mai ferite, în teri-

8. Valeriu Butură, *Etnografia poporului român*, Cluj-Napoca, 1978, p. 50, 62.

toriile înalte. Ca fenomen de lungă durată a acționat exploatarea feudală, dar și aceasta s-a manifestat diferențiat în timp și spațiu, după feude și perioade istorice.

Despre existența în antichitatea dacică a așezărilor dispersate pe înălțimi avem dovezile arheologiei. Astfel de știri lipsesc în feudalism. Mențiunile istorice din secolele XIV și XV asupra unor așezări vechi nu transmit știri și despre micile nuclee de populație — cătune, grupuri și case împrăștiate — ; acestea n-au fost considerate independent, administrativ erau integrate într-o așezare mai mare ; fenomenul a rămas frecvent pînă aproape de zilele noastre. Dar mențiunile istorice ale cancelarilor feudale au însemnat de fapt încadrarea acestor așezări în relațiile juridice cu caracter feudal ; acestea coincid deci cu pierderea libertății în care au trăit obștile sătești și consemnează intrarea în sfera de interese a clasei stăpînitoare⁹.

În etnografie, Romulus Vuia considera tipul de așezare risipită ca „un relicv din epoca arhaică de formare a satelor“, cu o largă răspîndire în epoca neolitică și pierioada antică aproape la toate popoarele Europei cunoscute din timpurile cele mai vechi. În ceea ce privește formarea satelor risipite în timpul mai recent, pe înălțimi în zone despădurite, nu înseamnă — spune R. Vuia — originea mai recentă a acestui tip de sat, ci dimpotrivă, caracterul lui de relicv, adaptat la acest mediu specific înălțimilor și al organizației economice înapoiate¹⁰.

De altfel, în extinderea teritorială a așezărilor pe înălțimi trebuie să vedem nu numai procesul de urcare din satele de vale sub presiunea demografică și a exploatării feudale, ci și creșterea populației de la munte, care a roit în noi grupuri de case împinzind suprafața montană, așa cum a avut loc în Munții Apuseni în condițiile înăspririi continue a traiului nu numai în feudalism, ci și în capitalism.

Dacă nu avem dreptul să contestăm existența așezărilor dispersate numai prin faptul că n-au fost consemnate în documente, trebuie să arătăm argumentele pe baza cărora această așezare arhaică s-a dovedit o necesitate în lungul ev mediu demonstrîndu-și vigoarea prin amploare teritorială în feudalism, ca o necesitate a permanentei populației autohtone românești în spațiul carpato-danubian, atît în așezări adunate cît și dispersate.

Considerăm că esențialul pentru caracterizarea vechimii și continuității așezărilor dispersate pe înălțimi constă tocmai în existența lor paralelă, în manifestări de convergență, cu satele adunate din văi și zone depresionare, că *așezarea de pe platforme nu poate fi privită decît în strînse legături socio-economice prin reciprocitate de interese cu așezările din împrejurimi*. Menținerea așezărilor risipite de-a lungul timpului a avut la bază economia complexă a gospodăriei arhaice legată de terenurile valorificate, puterea de adaptare, de folosire a resurselor locale, mobilitatea în ceea ce privește trecerea la forma intermediară a gospo-

9. Stefan Pascu, **Voievodatul Transilvaniei**, I. Cluj, 1971, p. 331.

10. Romulus Vuia, **Studii de etnografie și folclor**, București, 1975, p. 238, 254—257.

dăriei dedublate, care menține în hotar o anexă a gospodăriei din satul adunat.

Ne vom referi la Platforma Luncanilor pentru a sublinia aceste caracteristici. Aici se pot întâlni, pe un spațiu relativ restrâns, forme variate de evoluție sub influența factorilor locali și regionali.

Platforma cumula vestigii dacice, constatările arheologiei dovedesc vechimea bimilenară a populației platformei. Cercetind urmele gospodăriilor antice din preajma cetăților dacice, C. Daicoviciu constata că „platoul era bine populat, chiar mai intens ca astăzi”¹¹. În Dacia romană urmele „grupurilor de case izolate” sînt constatate pe dealurile din satul Grădiștea de Munte¹².

Ar fi greu de crezut că pe Platforma Luncanilor activitatea economică și viața socială au încetat odată cu înfrîngerea dacilor. Se poate presupune o întrerupere temporară a activității, o reducere a populației în perioada războaielor și pînă la reluarea vieții pașnice în Dacia romană. Epoca daco-romană nu ne îndreptățește să eliminăm populația dintr-o zonă atît de apropiată de capitală și de marile așezări din depresiunea Streiului și valea Mureșului. Nu putem considera lipsit de populație un platou favorabil așezărilor, o zonă care prin însăși structura rețelei de transport indică o puternică circulație demografică, mai ales de dispersare. În tot decursul istoriei, viața s-a continuat aici, cu o mai redusă sau mai puternică amplitudine, cu o variație a intensității demografice, economice, sociale.

Pe Platforma Luncanilor gospodăriile dispersate populează înălțimile sub două forme, corespunzător unei evoluții structurale, ca rezultat al dezvoltării lor în strînsă legătură cu așezările din văile și împrejurimile depresiunilor. Se remarcă două tipuri de gospodării :

a) *forma arhaică unitară și complexă* a gospodăriei situată în mijlocul terenurilor lucrate, prin care grupurile de case ocupă suprafața înaltă a platformei ;

b) *forma dedublată*, prin care gospodăriile cu casă în satul adunat au și *sălașe* ca anexe fixate pe locul de producție în zona înaltă, unde acestea împînzesc hotarul satului.

Aceste două forme de gospodării au ca elemente comune economia agricolă predominant orientată spre creșterea vitelor, valorificarea pășunilor și fînețelor din teritoriile înalte. Nota comună constă și în plasarea potențialului economic (adăposturi pentru vite, depozite de furaje, provizii alimentare) răzlețite pe teritorii întinse. Oamenii și produsele lor nu puteau fi nimicite integral în cazul unor primejdii, ca și al războaielor ; în același timp erau greu de supus unui riguros control al autorităților feudale. Satul risipit se apăra și prin însăși structura gospodăriei.

Considerăm că marea putere de rezistență pînă aproape de zilele noastre în menținerea așezărilor risipite, mai ales sub forma dedublării gospodăriilor, trebuie văzută sub aspect complex, socio-economic, deoarece prin această economie pastoral-agricolă, populația a rămas nedesli-

11. Constantin Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, Cluj, 1954, p. 16.

12. Dumitru Tudor, *Orașe, tirguri și sate în Dacia romană*, București, 1968, p. 135.

pită de resursele naturale ale unor vaste teritorii din văi, dealuri și munți, opunând rezistență în fața opresiunii feudale și naționale.

Încercăm să-i căutăm forțele de rezistență în structura gospodăriei care își menține potențialul economic dispersat pe dealuri, dar păstrează prin însăși componența așezării un punct de contact cu valea, cu administrația locală. De asemenea, în posibilitățile ce rezultă de aici, de ușoară adaptare la mișcări în configurația vetrei satului risipit — fără a ataca existența populației din aceste zone — uneori prin intensificarea concentrării nucleelor mărunte în vetre de sat adunat, alteori dimpotrivă, prin menținerea timp îndelungat a dispersării și dedublării gospodăriei în anumite perioade istorice. Este semnificativă evoluția așezărilor risipite din zona Platformei Luncanilor și elementele specifice celor două tipuri de gospodării.

a) *Gospodăria arhaică, unitară și complexă* este bine păstrată în cea mai mare parte a platformei. Așezarea nu se reduce la grupurile de case răspindite pe înălțime, ea este legată întotdeauna de un nucleu central din vale, care se integrează în totalitatea așezării risipite. Poziția centrală este redată de configurația rețelei de circulație ce leagă culmile de acest nucleu situat pe axul principal de legătură cu zonele limitrofe. Centrul din vale răspunde nevoii populației din așezările de înălțime de a menține în decursul timpului — ca și în prezent — legătura ușoară cu administrația. Nucleul concentrează și unități economice, culturale, ale întregii așezări¹³. În configurația așezărilor de tip risipit nu numai mărimea nucleului este esențială pentru a îndeplini funcții centrale, ci și locul așezării în raport cu artera de comunicație. Nucleul din vale constituie centrul administrativ, iar așezarea de sus își păstrează funcțiile unei zone de existență ca teren de producție.

b) *Gospodăria dedublă* în structura ei cuprinde elemente ale mobilității teritorial-economice. Sălașul în sine are diverse forme de evoluție. Poate fi și numai un modest adăpost („colibă“) însoțit de construcții pentru vite, plasate la o oarecare depărtare de casă, fiind destinat unei șederi temporare, de scurtă durată. Sălașul poate ajunge și la forme mai avansate, cu toate trăsăturile unei gospodării stabile, din care nu lipsesc terenurile cultivate cu cereale și legume, alături de pășuni și finețe, livezi, și construcțiile adecvate șederii îndelungate, uneori permanente, a unei părți din membrii familiei.

Sub această formă sălașele populează sudul platformei, ca anexe ale unor gospodării situate în micile cătune cu vatra conturată, amplasate pe dealurile mai joase din apropierea importantei artere de circulație de pe valea Streiului. Sălașele acestor gospodării nu sînt singurele în hotar, ele coexistă cu gospodăriile unitare ale celor ce nu au casă în cătunele mai adunate. E de menționat că aceste cătune se găsesc pe terenuri slab productive iar potențialul economic se află — mai sus — în zona înaltă a platformei, la distanțe mari de vetrele mărunte. Unul din aceste cătune prezintă tendința de a deveni centrul așezării sau va rămîne numai punctul prin care așezarea ia contact cu administrația.

13. Vezi funcțiile nucleului din Valea Luncanilor și ale celui din Valea Grădiștii, în *Sargetia*, vol. XIII, 1977.

Prin mobilitatea structurii arhaice a gospodăriei dedublate, procesul a putut evolua de-a lungul timpului în adîndouă direcțiile. Prin sălașe așezarea se poate extinde în hotar; sălașele se pot desprinde cu timpul de gospodăria matcă, formînd noi grupuri de case dispersate. Pe măsură ce populația trece spre activități economice mai avansate care-i asigură principala sursă de venit, poate avea loc părăsirea sălașelor, creșterea numărului lor și ca urmare concentrarea populației în vatra satelor adunate.

Ca un proces încheiat putem menționa evoluția așezărilor din nordul platformei, unde satele de pe valea Grădiștii s-au dezvoltat în legătură cu complexul socio-economic al arterei deschisă spre Orăștie și valea Mureșului. Coexistența grupurilor de case risipite pe dealuri, și a unei vetre adunate în vale, constituie un aspect specific structurii satelor de pe cursul superior al văii Grădiștii. Gospodăriile risipite — în forma lor arhaică — se găsesc și astăzi pe culme sub cetatea dacică de la Costești, alături de vatra adunată a satului cu o vădită notă de modernizare. Persistența acestora pînă în contemporaneitate dovedește că tipul de sat case risipite reprezintă o formă de mare vechime în zona platformelor, specifică populației care valorifică terenurile agricole prin creșterea vitelor. Pe dealuri mai pot fi surprinse și urmele gospodăriilor dedublate. Această formă intermediară a putut dura multe secole pînă cînd „colibele“ sezoniere din hotar — ca anexe ale gospodăriilor din satul așezat în vale — au încheiat faza dedublării teritorial-economice, concentrînd întreaga activitate economică în gospodăria din satul adunat.

Cu această structură a așezărilor dispersate, populația autohtonă din văile și zonele depresionare adiacente platformelor a menținut legăturile dintre așezări atît pe perioadele de vicisitudini — cînd se accentua dispersarea sub cele două forme de gospodărie —, cît și în perioadele dezvoltării activităților mai intense, cerealiere, meșteșugărești, comerciale, cînd populația gravita spre artere de largă circulație.

Cele două tipuri de așezări — de tip risipit pe platformă, de tip adunat în văile și zonele depresionare limitrofe — și-au dovedit marca lor vechime, formînd o *largă arie etno-culturală* permanent populată, în care de-a lungul timpului putea fi vorba numai de variații în intensitatea demografică și în extinderea teritorială a așezărilor.

Mentținerea formelor arhaice în vecinătatea așezărilor adunate reflectă influențe și interferențe zonale, dovedește participarea așezărilor risipite pe platforme la dezvoltarea întregii țări.

Elemente noi pot fi observate în anii construcției socialiste. Platforma Luncanilor își aduce aportul nu numai ca harnici crescători de vite, ci și prin tinerii absolvenți ai școlilor tehnice și profesionale care s-au îndreptat spre uzinele metalurgice, ca și spre unitățile agricole de stat și cooperatiste, spre întreprinderi de construcții. O bună parte a forței de muncă lucrează în unități de stat, permanent sau temporar, ca și în cooperative meșteșugărești. Noua orientare se oglindește și în schimbările care au loc în cadrul gospodăriilor de pe platformă, în evoluția lor numerică, structurală. Este evidentă o mișcare de coborîre din

satul risipit de pe platformă și stabilirea unor familii în satele adunate din văile Grădiștii, Luncanilor, Streiului, unde uzinele metalurgice, unitățile agricole de stat sau cooperatiste exercită puncte de atracție. În același timp, are loc penetrarea unor elemente ale civilizației urbane în interiorul gospodăriei din satul risipit, în construcții, în interioarele locuințelor, cu tendința de realizare a unui nivel de trai ridicat.

II. ASPECTE ALE CULTURII SPIRITUALE ÎN LEGATURA CU ANOTIMPURILE ANULUI AGRICOL

Cercetarea etnografică a așezărilor de pe Platforma Luncanilor nu s-a putut opri la aspectele culturii materiale prezentate pînă acum. Acestora trebuia să le corespundă elemente din cultura spirituală, prin care să întărim argumentele privind statornicia gospodăriei, vechimea și continuitatea așezărilor dispersate, să completăm caracterizarea modului de viață pe platformă. Am considerat că elementele esențiale ale structurii și funcționalităților gospodăriei trebuie să se regăsească și în obiceiurile, practicile și simbolurile ce se manifestau strîns legate de anul agricol, în formele specifice zonei de platforme. Păstrînd substratul în gîndirea primelor vîrste ale societății umane, cu semnificații mitice — obiceiurile, practicile și simbolurile și-au păstrat viabilitatea ori de cîte ori se manifestau în strînsă legătură cu activitățile specifice pe platformă, cu năzuințele de viață, ca motivații concrete exprimate din realitățile locale, răspunzînd nevoilor actuale.

Le putem considera ca valori spirituale ale generațiilor trecute, păstrate prin tradiție.

Unele din obiceiurile studiate în acest areal restrîns nu sînt specifice numai Platformei Luncanilor, variante sau chiar similitudini se găsesc în multe părți ale României. Poporul român a păstrat unele obiceiuri, practici și simboluri ca manifestări la sărbători, la anumite zile ale anului agricol, care arată succesiunea echinocțiilor și solstițiilor, uneori chiar apropierea lor. Zilele de sărbătoare la anumite date ale anotimpurilor au la bază cunoștințe ale naturii fizice și biologice, observații de meteorologie, astronomie, calendaristice, din cele mai vechi timpuri, cu anumite norme ce trebuiau respectate la termene considerate „sacre“. Aceste zile marchează începerea, desfășurarea și încheierea unor activități agricole, stabilite prin obiceiuri, practici și simboluri, ca urme ale riturilor și ceremoniilor arhaice, legate de echinocții și solstiții, de anotimpurile anului agricol. Marele sanctuar rotund de la Grădiștea Muncelului și sanctuarul patruleter de la Costești amintesc însemnătatea pe care o avea în îndepărtatul trecut stabilirea echinocțiilor și solstițiilor, iar obiceiurile populației autohtone românești permit descifrarea urmelor lăsate de serbările rituale ale dacilor.

Sărbătorile legate de anul agricol erau cunoscute pe întregul spațiu carpato-danubian. Particularitățile climatice și de relief n-au influențat respectarea succesiunii lor; diferențele specifice s-au manifestat în forma și conținutul practicilor, corespunzător cu obiectivul material al activității care era precumpănitoare în zona respectivă, în conexiune cu

concepțiile despre lume și viață, păstrate prin tradiție, continuu adaptat noilor etape de dezvoltare economică, socială, culturală.

Cercetarea aspectelor spirituale de pe Platforma Luncanilor a surprins obiceiurile și practicile așa cum s-au păstrat pînă în zilele noastre, ca rezultat final al unui proces îndelungat de construcție, adaptare și poate re-creare a unor credințe și rituri mai vechi. Acestea dovedesc, sub aspect spiritual, fondul arhaic al culturii populației autohtone, experiența generațiilor anterioare legată de modul de viață în zona platformelor înalte, în mijlocul finețelor continuu valorificate, unde populația a fost în trecut — așa cum este și astăzi — predominant orientată spre creșterea vitelor, în special a bovinelor și ovinelor.

Cele două activități esențiale, îngrijirea vitelor și lucratul finului, s-au impus prin sezonabilitate și ritm în multe laturi ale modului de trai, au întreținut de-a lungul timpului manifestări sociale ca nedeile pe virful muntelui și clăcile la fin, s-au reflectat în multe obiceiuri care îmbinau într-o unitate materială și spirituală activitatea pastoral-agricolă de pe Platforma Luncanilor.

Multe din practici s-au restrîns, sau chiar au încetat, ca urmare a transformărilor socio-economice ce au loc. Ceea ce prezentăm cuprinde fondul vechi de credințe și simboluri.

Grupăm obiceiurile și practicile în ordinea firească a ritmului activităților din anul agricol :

- la sfîrșitul iernii și începutul primăverii ;
- primăvara și vara ;
- în apropierea toamnei și la începutul iernii.

1. Obiceiuri, practici, simboluri la sfîrșitul iernii și începutul primăverii

O zi la începutul lunii februarie, și alta la începutul lunii martie, sînt purtătoare ale unor însemne ale naturii fizice și biologice ; se atrage atenția colectivității satului că puterea iernii începe să scadă, nopțile devin mai scurte. Se apropie primăvara, în curînd natura va reînvia, păiușele ierburilor vor acoperi gîlia. În satele de pe platformă, în activitățile agro-pastorale, sfîrșitul iernii și începutul noului an agricol însemnează încetarea stabulației vitelor și trecerea la alt anotimp, al liberei lor circulații pe terenurile cu pășuni ale gospodăriilor. Credințe vechi se axează pe momentele de trecere — a naturii ca și a vieții — a unui prag în circuitul cosmic și bioritmice.

Cît de îndelungată și de grea a trebuit să fie lupta oamenilor pentru domesticirea animalelor, dacă anumite credințe vechi se găsesc și astăzi. Și nu numai fondul culturii neolitice, silvo-pastorale, trebuie luat în considerare, ci și adăugirile culturilor evoluuate, deoarece omul a dus o luptă permanentă, de pază zilnică a vitelor din gospodăria sa, de îngrijire neîncetată pentru ca acestea să nu se împrăștie în pășunile întinse și să reintre — odată cu venirea primăverii — în fondul primar al naturii, de unde au fost scoase de milenii.

a) Sînt semnificative practicile care au loc în satele de pe Platforma Luncanilor, în ziua de 2 februarie, numită popular „Stretenie“ („Intîm-

pinarea Domnului“) sărbătoare suprapusă prin creștinism probabil pe alt termen considerat „sacru“. Practicile zilei consemnează un obiectiv material legat de anotimp, ca odată cu încetarea stabulației, vitele din gospodărie să nu părăsească perimetrul supus pazei familiei. Credințe și superstiții reflectă acest microcosmos al gospodăriei. Vitele vor trece pragul grajdului fără a părăsi acest microcosmos. Ca simboluri, în practicile zilei sint folosite obiecte din gospodărie care au funcția de a uni, a strînge, a încercui, cu scopul să țină strîns unite toate vacile, ca acestea să nu se împrăstie.

La Tîrsa Luncașilor femeia freca trupul vacilor cu o piatră luată din ocolul casei ; piatra era depusă sub streășina grajdului, cu motivația : „Să dea soarele pe ea ; acolo rămînea ; n-o mișca nime de acolo. Cum nu fuge piatra de muște, așa să nu fugă vaca de muște. Cînd le scoți din poiată le treci peste lanțu de la alta mai bătrînă, să se ție toate laolantă ca lanțu. Vara pasc toate la un loc, celelalte ascultă după cea cu clopotu, de la ea iei lanțu“¹⁴.

Corespunzător concepției microcosmice, practicile se multiplică :

Grajdul vitelor mari era înconjurat cu un fir de ață de lînă ; femeia dezdepăna un ghem și-l refăcea întorcîndu-se. Vacile ieșeau din grajd trecînd pragul sub care a fost așezat ghemul, alături de lanțul cu care se leagă vacile, clopotul aceleia care de obicei le ține în preajmă pe celelalte ; de asemenea „privita“ (nuiele de mesteacăn cu care se strînge sarcina de fin) și sloiul de ghiață cu care a fost frecat trupul vacilor. În timpul zilei nu erau folosite unelte de fier cu vîrfurile ascuțite, ca „fureriul“ ; „finul trebuia luat cu mîna ; în grajd nu se rînea cu sapa de fier“¹⁵.

Cînd unele practici nu corespundeau intereselor colectivității în sistemul păstoritului la stîni, au loc controverse, ca în cazul încercuirii vitelor cu ghemul de ață :

„Nu e bine să le dai roată cu ață ; vitele fug la adăpost ; nici pentru oi nu e bine, la stîna se rup de ciopor și țin grijă una de alta, nu țin de ciopor“ — cum afirmă femeia din Tîrsa.

Se observă că practicile nu rămîn imuabile ci se adaptează continuu obiectivelor materiale, reflectă dezvoltarea mijloacelor de producție și evoluția structurii sociale. Două principii sint în luptă : a) al asocierii colectivității sătești pentru anumite munci ; b) al disocierii în gospodăria individuală. Aceste forme antagonice își pot găsi originea într-un trecut îndepărtat.

b) A doua sărbătoare în întîmpinarea primăverii, *ziua de 9 martie*, numită popular „Simți“ („40 mucenici“) relevă ritmul cosmic. Se apropie echinocțiul de primăvară, ciclul întunecat al iernii se încheie, lumina și căldura soarelui vor învinge forțele malefice. Ca obiectiv material, practicile converg acum spre bunăstarea întregii gospodării : casa și viața oamenilor, vitele și adăposturile lor, ocolul casei și grădinile din vatra satului. Forța focului purificator devine simbolul luptei împotriva întinericului, a șerpilor ce vor ieși acum din pămînt.

14. Ioana Bodea Sufletoaia, 75 ani (1976) din Tîrsa.

15. Valeria Rîmbetea, 37 ani (1975) din Urșici, născută în Cioclovina.

Femeia se scula dis-de-dimineață, mătura peste tot, în casă, în câmară, lua fin din paturi ; cu gunoia strins aprindea un foc în ocolul casei ; membrii familiei săreau peste foc de trei ori. Ziua întreagă trebuia să fie fum. Cu jar fumegînd se înconjura casa și toate adăposturile viteilor. Cuvîntul șarpe dispărea din vocabularul obișnuit înlocuit cu sinonimele : „negreți“, „lungăi“, „zburători“, „goange“.

Reținem următoarele texte din convorbirile noastre cu femeile :

„Mă sculam cît puteam mai dimineață, de la miezu nopții, fără a mă spăla pe față măturam peste tot și făceam focu dinaintea casei. Care cum se scula sărea peste foc, trecea de trei ori și spunea : Săriți, negreți, pe... (spunea un nume din afara familiei). Nu spuneam șerpi, să nu le zicem pe nume, le ziceam goange. Mai mult pentru șerpi puneam fum. Dacă nu-i pomenești nici nu-i vezi“¹⁶.

„Afumam cu treantă de cînepă albă, casa, grajdu, oile și vacile, grădina, toate celea, pentru mușcătură de goange (șarpe, viperă, nevăstuică). Bătrînii sărea peste foc, acum numai copiii. Ziceau bătrînii : Io m-am afumat, să n-aibă drept nici un fel de goange“¹⁷.

În cele două sărbători, practicile și simbolurile reflectă microcosmosul gospodăriei arhaice — casa, ocolul și grădina casei, streășina și pragul grajdului, lanțul și clopotul vacilor, uneltele agricole — ; toate trebuiau să rămînă unite, ferite de forțe malefice, cu ajutorul unei forțe cosmice suverane : soarele, și a forței purificatoare : focul. Practicile și simbolurile întruchipează sedimentări arhaice ale adîncurilor gîndirii oamenilor.

De-a lungul timpului vechile practici au inclus și anumite norme legate de îngriirea sănătății vitelor, obligatorii la ieșirea din lunga perioadă a iernii, din adăpostul construcțiilor călduroase, ferite de dăunători. La 2 februarie, vacile primeau o hrană mai substanțială — dovleac („curcubătă“) ; trupul vacilor era frecat cu sloi de ghiată, fortificîndu-l. La 9 martie, focul cu care se înconjura casa, grajdul și toate celelalte ale gospodăriei, împrăștia și fumul gros al țesăturii de cînepă, cu acțiuni antiseptice. Menținerea focului în cursul întregii zile — și deci a fumului ce se împrăștia pe terenurile gospodăriilor de pe platformă, unde pomicultura și cultura plantelor au un loc bine stabilit — trebuie văzută și sub aspectul combaterii dăunătorilor (omizi, insecte, șerpi etc.) ce apar odată cu primăvara.

Lupta cu dăunătorii nu se reduce la practicile celor două zile. Șerpii prezintă o reală primejdie pe Platforma Luncanilor. În timpul verii oamenii luptă împotriva lor cu forța fizică, omorîndu-i cu îndemînare, cu furceriul de fier.

Focurile de 9 martie au fost consemnate de S.F. Marian la sfîrșitul secolului trecut, cu o largă răspîndire în Muntenia (jud. Olt, Teleorman, Dîmbovița, Ialomița, Rîmnicu-Sărat), în Oltenia (jud. Gorj, Mehedinți) ; de asemenea în Transilvania și Banat¹⁸.

16. Idem.

17. Ioana Bodea Sufletoaia, 75 ani (1976) din Tîrșea.

18. Sim. F. Marian, *Sărbătorile la români. Studiu etnografic*, vol. II, București, 1899, p. 168—170.

Între echinocțiul de primăvară și solstițiul de vară pe platformă se succed mai multe sărbători caracteristice anotimpurilor de plenitudine a activităților agro-pastorale. În toate obiceiurile, reprezentative sînt elementele naturii : frunză verde, floare, glie cu iarbă, crengi de măr înverzite, mestecenii și brazi înalți — ; toate preamăresc fața luminoasă a verii, a vieții, rodnicia naturii, fecunditatea generală. *Frunza verde* ocupă locul principal în toate momentele esențiale din această lungă perioadă de lumină și căldură.

O deosebită semnificație prezintă simbolul *frunzei verzi*, cu o valoare generalizată în cultura populară, aproape pe întregul teritoriu al României, atît prin conținutul său material — etnografic am putea spune —, legat de ocupațiile agricole, cît și prin trăsăturile sale spirituale cu străvechi rădăcini. Frunza verde este legată strîns de celelalte simboluri ale naturii, ale neîncetatei reinnoiri ; este cea mai concretă și colorată expresie a succesiunii anotimpurilor, a ciclului etern : viață, moarte. Frunza verde, prin repetata ei reinnoire, a avut o puternică rezonanță în sufletul poporului. Frunzele au intrat în tezaurul artei populare printr-o bogată stabilizare ornamentală ; au fost încrestate în lemn, permanentizate în obiecte ; s-au conturat într-o largă gamă coloristică în ceramică, în țesături și cusături. Frunzele codrilor au purtat dorurile, bucuriile și jalea, năzuințele și înfrîngerile —, toate s-au cristalizat, de-a lungul vremilor, în cîntece închinat frunzei verzi, cu care aproape constant începe poezia populară ; frunza verde s-a oglindit în poezie și muzică ; țăranul român a cîntat din frunză ¹⁹.

Trăsăturile spirituale legate de repetate reinnoire a naturii, de ciclul cosmic și biologic, și-au avut rădăcinile permanente întreținute în peisajul codrilor de stejari și de fagi, în lunci înverzite pe malul apelor repezi, în suișuri și coborișuri ale plaiurilor întinse în spațiul nesfirșit ondulat, care mereu cheamă și adună oamenii din cele patru zări cuprinse în ochii Carpaților. Frunza verde din poezia populară, cu simbolistica ei în obiceiuri și practici tradiționale, rămîne o emblemă a unui întreg sistem etnoecologic în care s-a format și s-a dezvoltat limba și cultura poporului român.

Obiceiurile care au loc între echinocțiul de primăvară și solstițiul de vară au multe valențe spirituale, unele cu rădăcini într-un fond mitic comun tuturor popoarelor la un anumit nivel de dezvoltare, altele reprezentînd calcări ale straturilor culturale, formate odată cu dezvoltarea societății și a gîndirii.

1. În antichitate, începutul noului anotimp — marcat prin echinocțiul de primăvară — era sărbătorit prin rituri și ceremonii. Urmele vechilor credințe stau încifrate în obiceiuri, practici și simboluri ce au

19. Începutul poeziei populare dacoromâne se caracterizează prin stereotipul *frunză verde* — remarcă T. Papahagi. Un asemenea început, fie cu *frunză*, fie cu *floare*, apare și în poezia altor popoare (la italieni, la spanioli, la greci, la persani etc.). Nu e lipsit de importanță faptul că aromânii nu cîntă din frunză. (Tache Papahagi, *Poezia lirică populară*, București, 1967, p. 174, 474).

loc la începutul postului Paștilor, ca suprapunere orînduită prin creștinism. Acestea își păstrează însemnătatea ca început de an nou, al noului an agricol, cu implicații în viața colectivității.

În această ordine se găsește *săptămîna lui Sin-Toader* care ocupă un loc de seamă în obiceiurile tradiționale, ca o mare sărbătoare a primăverii. Trei simboluri se relevă prin semnificații adînci : *calul* ca simbol mitic al unor genii ale naturii ; *oul* care rezumă mitul creației periodice în sensul unei renașteri repetate, după modelul cosmogonic ; *frunza verde* cu același sens, al renașterii, al reinnoirii periodice, legat de vîrstele femeii și de fecunditate.

În străvechiul fond comun indo-european — cercetat de G. Dumézil — *calul* este deținătorul unei anumite „forțe sacre“. Tema străveche — cu o mare răspîndire pe întreaga suprafață a pămîntului —, a fost dezvoltată de fiecare popor după împrejurările sale specifice, păstrînd totuși ideea unor genii ale naturii, genii sau demoni ai schimbării anului sau ai sfîrșitului de iarnă²⁰. Romulus Vuia privește scopul pentru care se fac serbările de primăvară, unde *calul* joacă un rol însemnat în evocarea fertilității, ca geniu protector al vegetației, al animalelor și chiar al oamenilor²¹.

În imaginația populației de pe Platforma Luncanilor, „caii lui Sin-Toader“ aveau un aspect fantastic, cutreierau plaiurile și satele, pedepseau oamenii care au lucrat în această săptămînă după asfințitul soarelui pînă după miezul nopții, bărbații care au lucrat cu toporul sau cu sapa, femeile care au lucrat cu acul, au cusut, au tors sau au țesut. În casă, caili căpătau înfățișare de oameni, în portul popular :

„Caii s-o făcut ficiori și o intrat în casă ; cînd o ieșit, iar s-o făcut cai“²². „Ficiorii sînt cu pantaloni albi, cu bocanci ; jos la călcii se vede pâr ca la cal“²³. „Spunea moșu și buna : Să nu te atingi de săptămîna aia, erau cai goi, aveau poruncă de la ursitorii lumii“²⁴. „O săptămînă e a lui Sin-Toader, nu se umblă seara prin sat, e vorba că vin caili lui Sin-Toader ; pe cei care-i prind se vorbește că-i joacă pînă-i omoară ; nu se mai lucră după ce asfintă soarele și nu se umblă noaptea pînă cîntă cocoșu“²⁵.

În aceste credințe, *calul* exprimă o forță suverană cu funcție juridică, pentru respectarea unor rînduiri arhaice stabilite în colectivitatea satului și în desfășurarea activităților. Credințele amintesc vechi rituri de început de an, anul nou de primăvară, care începea — în vechiul calendar roman — cu luna martie²⁶. Ansamblul practicilor, simbolurilor și credințelor legate de „săptămîna lui Sin-Toader“ își găsește originea

20. Apud Traian Herseni, *Forme străvechi de cultură poporană românească*, Cluj-Napoca, 1977, p. 323, 324.

21. Romulus Vuia, *Studii de etnografie și folclor* (Originea jocului de călușari), București, 1975, p. 130, 131.

22. Ion Marincă, 66 ani (1976) din Tîrsa.

23. Sinziana Bodea, 42 ani (1975) din Tîrsa, născută în Urșici.

24. Ioana Bodea Sufletoala, 75 ani (1976) din Tîrsa.

25. Ioana Filimonescu, 35 ani (1975) din Tîrsa.

26. Ovidiu : Mars erat primus menses (Fasti. I, 39). Apud T. Papahagi, *Mic dicționar folcloric*, București, 1979, p. 323.

în fondul mitologic al antichității. Prin creștinism, biserica a așezat un sfânt Teodor Tiron uneori în simbăta primei săptămîni a postului Paștilor, alteori la o zi apropiată, dar credințele poporului și-au păstrat modelul mitic.

Caii, ca „forță sacră”, rămîn doar în imaginația localnicilor de pe platformă. Alte simboluri iau parte activă în practicile din această săptămîină : *frunza verde* și *oul*, în asociere cu *piine*, *boabe de grîu* și *de porumb*, *miere de albine*, cu adînci semnificații. În „vinerea lui Sîn-Toader” fetele culegeau din pădure *frunza verde de popelnic*²⁷ care a răzbit din pămînt, sub zăpadă ; la locul unde a fost luată frunza, fetele lăsau „o bucătură de piine și un ou”. În ziua următoare, în „simbăta lui Sîn-Toader”, toate femeile din casă își spălau părul cu apa în care a fiert frunza verde de popelnic. Hrana familiei în această zi de sărbătoare era formată din boabe de porumb fiert și îndulcite cu miere de albine, grîu decorticat fiert (se mîncea cu lapte), colaci împletii în diferite forme, ca semn al belșugului și fecundității în continuitatea generațiilor. Această ultimă zi din riturile de primăvară era și un prilej de a se strînge rudele și prietenii la un pahar de vinars.

Iată aspecte ale acestor practici în satele Luncanilor :

„Vineri dimineața mergea fetele la pădure după frunza de popelnic ; pleca nespălate, nemîncate. Trebuia mers de noapte, să n-o vadă găinile, că nu-i crește părul să facă chică. Se ducea fiecare unde știa că e popelnic în pădure, căuta sub zăpadă. Simbăta dimineața o fierbea și se spăla cu apa aia pe păr ; se spăla toate femeile din casă, fete ori bătrîne. Cînd o culege din pădure se zice : Popelnice, popelnice, / Eu îți dau pită și ouă / Și tu-mi dai costiță nouă. Ducea o țîră pită și un ou, și le lăsa acolo unde lua mîna aia de popelnic. Numai cinci, șase fire dacă găsea, uneori și cu trei fire venea, cîte odată nu găsea că era zăpadă mare”²⁸. „Cînd mergeam în pădure după popelnic, duceam o bucătură de pită cu sare și lăsam sub tufa unde găseam frunza. Niciodată nu m-am periat (pieptănat) în simbăta lui Sîn-Toader fără să-mi spăl părul cu frunza de popelnic. Cînd luam frunza spuneam : Popelnice, popelnice,⁷ Eu îți dau pită cu sare. / Tu, să-mi dai costiță mare. Piinea și sarea e plata frunzei. Cum să tot iei și să nu dai, nu se mai face dacă nu dai”²⁹.

Plecarea la pădure noaptea și monologul culegerii frunzei cu întregul ritual, sînt semnificative pentru normele cu caracter social din satul tradițional, în care fetele — începînd de la vîrsta de 10—12 ani și pînă se măritau — formau o grupare distinctă prin multe elemente ale portului și comportamentului. Spălarea femeilor de toate vîrstele are sensul regenerării, al renașterii femeii în ritm cu natura. Piinea și oul lăsate la locul de unde a fost luată frunza verde, își păstrează conținutul mitologic ca plată a unei plante de leac, pentru a asigura

27. În botanică : popilnic, lat. *Asarum europaeum* L. (Sim. Fl. Marian, *Sărbătorile la români*, vol. II, București, 1899, p. 63).

28. Ioana Bodea Sufletoaia, 75 ani (1976) din Tîrsa.

29. Sînziana Bodea, 42 ani (1976) din Tîrsa, născută în Urșici.

creșterea în loc a unei plante asemănătoare³⁰. În menținerea acestui obicei al primăverii, atât de încărcat de mituri și credințe, au acționat și observațiile asupra acțiunii binefăcătoare în folosirea plantelor verzi cu conținut nutritiv, de îmborspătare a părului considerat ca semn al vitalității și frumuseții femeii. Aspectele practicilor tradiționale sînt mai complexe decît par ele la prima vedere. Cuvintele femeii din Tirsa : „Cum să tot iei și să nu dai, nu se mai face dacă nu dai“ — sînt cuprinzătoare. Natura trebuie să producă mereu, echilibrul ei nu trebuie stricat.

Se observă că practicile legate de acest început al anului nou al primăverii, specifice satului risipit, se executau ca manifestări în integritatea unitară și complexă a fiecărei gospodării, respectîndu-se norme obligatorii pentru obștea întregă. Forma în care se executau unele practici a stat și sub influența factorilor geografici, mai ales în anotimpurile reci și înzăpezite. Ne referim în primul rînd la drumul pe care-l parcurgea o fată, în timpul nopții, pentru a căuta sub zăpadă frunza verde de popelnic, fiecare luînd drumul cel mai direct de la casă pînă în plai sau în marginea pădurii din apropiere. Practicile legate de luna martie, așa cum aveau loc în „săptămîna lui Sîn-Toader“ s-au perpetuat în interiorul gospodăriei ; ele n-au luat forma organizărilor colective, așa cum sînt cunoscute nedeile pe virful muntelui în timpul verii.

În satele adunate din văi și împrejurimi depresionare, chiar în apropierea platformei, practicile au pierdut din conținutul arhaic, au evoluat în funcție de structura lor teritorială și socio-economică, luînd tot mai mult forma unor obiceiuri cu caracter colectiv-festiv. Dar și în aceste forme evaluate se pot distinge elemente ale fondului comun unitar.

Din acest punct de vedere ne vom referi la aspectele specifice satului Chitid de pe valea Luncanilor, sat adunat, care avea în secolul XIV însemnătatea unui cnezat ; în componența administrativă a acestuia a intrat pînă în anul 1932 și așezarea Luncani de pe platformă. La mică distanță unele de altele, apar manifestări diferite, după specificul modului de trai.

Frunza verde de popelnic, simbolul cel mai autentic al neîncetatei reînnoiri, al fertilității și fecundității, își păstrează și în Chitid locul principal ca rit arhaic legat de statutul fetelor în organizarea tradițională a satului. În forma și conținutul obiceiului au intervenit modificări ; au dispărut unele practici arhaice (monologul culegerii frunzei de popelnic în timpul nopții, plata frunzei prin piine și ou, spălarea părului). În noua formă obiceiul are două părți ; a) o petrecere cu joc, joi seara, a fetelor și feciorilor ; fetele se string la o casă, grupîndu-se după forma satului, cele din partea de sus a satului la o casă, și cele din jos la alta ; aici se „cîntă popielnicu“ și se mîncă boabe de porumb fierte și îndulcite cu zahăr ; b) vineri dimineața fetele pleacă în pădure după frunza

30. „Cînd se culege o plantă de leac se așează în loc un ou (Delatte, Herbarius, p. 120) în așa fel încît să se asigure creșterea în loc a unei plante asemănătoare“. Referitor la virtutea virtuală a oului, Mircea Eliade arată că ea nu se explică printr-o valorizare empirico-raționalistă a oului considerat ca germen ; ea își găsește justificarea în simbolul pe care oul îl încarnează și care nu se raportează atît la naștere cit la o re-naștere după modelul cosmogonic. Sensul principal al oului este „de a asigura repetarea actului creației care a dat naștere în *illo tempore* formelor vii“. (Mircea Eliade, *Morfologia și funcția miturilor*, în „Secolul 20“, nr. 2-3, 1978, p. 9, 10.

de popelnic, pe lumină de zi, toate fetele din sat pe același deal din apropiere ; după culegerea frunzei ele se separă din nou în două grupuri și se opresc pe câte un platou din marginea satului, unde are loc o altă petrecere, de data aceasta numai a fetelor singure, unde ele din nou „cintă popielnicu“, joacă singure, una dintre ele cintă din frunză ; aici se mănincă „colacu“ pe care și l-a adus fiecare în „săciu“ (straiță mică). Fetele se întorc în sat „chiotind“ ; acasă își spală fața cu apa în care au pus frunzele verzi culese din pădure, încheind practicile de Sîn-Toader³¹.

Dansul fetelor strînse în grupuri mari, singure pe cele două dealuri din marginea satului, pare a fi o reminiscență a unor practici și ceremonii dintr-un trecut îndepărtat, adaptată specificului autohton. Lirica versurilor din cîntarea popielnicului, în forma unui recitativ cu melodie, la care participau mai multe fete, exprimă o chemare adresată feciorilor, chemare care nu e auzită. Fetele trebuie să aștepte, perioada nunților s-a încheiat, momentul coincide cu începerea unui nou an agricol.

Cu practici și simboluri arhaice, în multe variante, obiceiurile legate de începutul unui nou an agricol, au o mare răspîndire în toate zonele din țara noastră³². Terenurile cultivate, vitele din gospodărie, fertilitatea și fecunditatea generală, alcătuiesc conținutul obiceiurilor tradiționale ale primăverii.

2. Am cuprins în această grupare toate celelalte obiceiuri ale primăverii și varii, ținînd seama de succesiunea lor la termene fixe, în cicluri de cîte șase săptămîni corespunzător ritmului naturii fizice și biologice, ceea ce are o deosebită însemnătate pentru caracterizarea viabilității lor de-a lungul timpului :

- a) 23 aprilie (sf. Gheorghe) ;
- b) 1 Mai, armîndeni ;
- c) 1—6 iunie, plecarea turmelor la munte și măsuratul laptelui ;
- d) 24 iunie, Sinziene ;
- e) 29 iunie (sf. Petru) prima nedeie pe vîrfurile muntelui ;
- f) 20 iulie (sf. Ilie) a doua nedeie pe vîrfurile muntelui ;
- g) 29 august, coborîrea vitelor de la munte și ultima nedeie.

31. Joi seara se adunau fetele. La una din case se strîngeau seara fete și feciori. Mama fetei fierbea porumb cu apă și zahăr. „Jucam toată noaptea. Un fecior era cu vioara. Venea și femele bătrîne, și mamele fetelor. Alte fete, din partea de sus a satului se strîngeau la altă casă. Se minca boabe de porumb, se minca din farfurie, cu lingura. Cîntam popielnicu. Vineri dimineața în zori plecam după frunză în Dealu Gridului, acolo mergea toate fetele din sat, era răsărit soarele. Mergeam cu straiță, cu săciuu. Veneam chiotind, ne oream la Pleșea (celelalte fete se orea în Dealu Stancului), mincam colac (pecam cu el dimineața în săciu). Jucam fără feciori și fără muzică, una care știa zicea din frunză (fetele juca singure). Aici cîntam popielnicu (la fel ca joi seara la casa unde ne adunam). Făceam steag (un lemn de care atîrna un chîștineu tricolor). Veneam cu steagu și chioTEAM. Acasă puneam frunzele într-un vas în care ne spalăm pe față și apoi ne culcam“.

Textul din cîntarea popielnicului : „Popielnice, vecelnice, / Strigatu-te-or fetele, / Răspuns-o dumbrănicu / Că zace ibovnicu / Las să zacă, / Boala-n bată. / Nu zace de nici un rău, / Cî zace de doru meu, / Că dorește apă rece, / Apă rece din izvor, / Mure negre / Din rug verde, / De-o muri, de s-o scula, / De-alea n-am de unde-l da, / Apa rece s-o-ncălzit, / Sloi de ghiată s-o topit, / Mura neagră s-o gătit, / Apă rece — obrazu meu / Cînd îl dau pe ling-ai tău, / Sloi de ghiată-s buzele, / Mure negre-s ochii mei, / Cînd îi dau pe ling-ai tăi“. Rozalia Vișoiu, 66 ani (1975) din Chitid.

vecelnice — voinicie
dumbrăvnic, lat. *Melittis melissophyllum* (înflorêște vara) (Micul dicționar enciclopedic, București, 1972, s.v.)

32. Sim. Fl. Marian, op. cit. p. 33—91.

Unele tradiții de mare vechime se oglindesc în ciclul acestor sărbători. Termenele, considerate „sacre“ marchează începerea, desfășurarea și încheierea unor activități din anul agricol, strins legate de ciclul producției animale și al vegetației pe pășunea din platformă și din golul de munte. *Vechi credințe au fost subsumate necesităților de ordin practic, obiectivelor materiale.*

Să le urmărim în conținut și în amploare, de la o participare în interiorul gospodăriei până la colectivități pastorale la stini și la marile nedei pe virful muntelui, care adunau într-o manifestare colectivă mii de oameni din mai multe sate.

a) 23 aprilie (sf. Gheorghe) relevă pe platformă încheierea unui ciclu și trecerea la altă perioadă din anul agricol. Dacă înaintea echinocțiului de primăvară, prin practicile de la 2 februarie și 9 martie se pregătea trecerea vitelor spre pășunea primăverii în perimetrul gospodăriei și al satului, la 23 aprilie, după un ciclu de șase săptămâni, se începe noua perioadă destinată obținerii lactatelor pentru alimentația oamenilor. Obiectivele — și ca atare practicile care le reflectă — tind spre fertilitatea gliei cu iarbă, spre mărirea producției de lapte, a vacilor și oilor.

La 23 aprilie se mulgeau oile pentru prima dată, punându-se un ban de argint în găleată. La ușa grajdului vitelor mari străjuia un rug de măceș cu spini („să înțepe moroi care ar încerca să ia laptele vacilor“). Bărbatul lua cu lopata o bucată de „glie de pământ cu iarbă“ și o așeza în casă, după ușă — exprimând năzuințe concrete : pășune bogată, nutreț mult pentru vite, fertilitatea generală, belșugul care intră în casă.

b) Pe înălțimile platformei, primăvara nu se măsoară pe coloana mercurului, ci prin graiul ierburilor care se ridică din pământ și prin glasul cucului din pădure. Cucul e călător, iarba rămâne în vatra gospodăriei, de aceea primele semne ale primăverii statornice sînt legate de numele păușelor de fin. Cînd a înflorit „mălaiul cucului“ și „pita cucului“, copiii spun că a venit primăvara

Primăvara se măsoară și prin florile din „grădinița“ de lângă casă, unde nu lipsesc florile primăverii, cum mai tîrziu nu vor lipsi florile verii și apoi ale toamnei ; iarna nu va lipsi frunza verde de iederă numită „fonfiu“. Graiul frunzei verzi și al florilor, înaintînd cu pașii măsurați ai anotimpurilor, intră în toate ceremoniile, însoțind oamenii locului de la naștere pînă la moarte.

Cînd toate păușele ierburilor s-au ridicat, cînd pomii înfloriți și-au spus cuvîntul, oamenii aduc primăverii salutul lor înalt ce se măsoară pe coloana *armindenului*, statornică strajă a gospodăriei. În ziua de *armindenii*, 1 Mai (sf. proor. Ieremia) ³³ un mesteacăn înalt, ales de seara, este așezat la vranița (poarta) de la ocolul casei și altul la staurul oilor din gospodărie ; trunchiul subțire, curățat de crengile mari, poartă în virf alături de lăstarele lui verzi un mănunchi de flori și crengi din pomii înfloriți. Va rămîne neclintit pînă cînd altul îi va lua locul în primăvara următoare.

33. *Armindenii* din v.sl. Ieremlină-dinl „ziua (sfîntului Ieremia)“. *Dicționarul limbii române moderne*, București, 1968, s.v.

În strînsă legătură cu preocupările agricole, mesteacănul de armin-deni a purtat prin semnificații străvechi, atribute meteorologice. În noaptea de 30 IV/1 V „calendarul de mesteacăn“ prevede mersul vremii, prin cele 12 lăstare de mesteacăn tăiate din copacul ce se pune la vranîța casei, așezate într-un blid cu sare (crenguța veștedă în ziua de 1 Mai corespundea lunii secetoase).

Cercetînd obîrșia obiceiului cunoscut și la alte popoare, Iulius Lips găsește rădăcinile „pomului de mai“ în vechi practici ale colectivităților aflate pe treapta culesului din natură, destinate a alunga demonii rodniciei plantelor cu care se hrăneau. Semnificația inițială s-a pierdut, obiceiul a rămas ca un simbol al vegetației. Autorul arată că și azi, de Rusalii, se obișnuiește în unele ținuturi din Germania, să se aducă din pădure, cu alai sărbătorec, un mesteacăn tînăr sau un brad mic³⁴.

c) Plecarea cu vitele la munte, la începutul lunii iunie, după ce toate condițiile materiale au fost îndeplinite (asocierea gospodăriilor la o stîină, stadiul de dezvoltare a pășunii în munte etc.), în alegerea zilei de plecare după 1 iunie, acționau concepțiile păgîne pentru a feri turmele în drumul lor spre munte de forțele rele distrugătoare, personificate de zilele : marți, joi și sîmbătă. Plecarea la munte trebuia să fie în zilele de luni, miercuri și vineri ; sărbătorile și duminicile erau evitate.

Sosirea oilor la Muntele Jigorul Marc în Munții Șureanu, sau la Bilugu în Munții Retezat, era însoțită de o manifestare de bucurie ; avea loc *măsuratul laptelui* la stîni ; oile se mulgeau „pe ban de argint“ ; strunga și găleata de muls erau împodobite cu crengi de brad și cu micile flori roșii ale coacăzei³⁵ de pe virful muntelui ; găleți pline cu apă se aruncau pe oi („să fie lăptoase“) ; urmau cîntecele și jocul întregii colectivități din stîină.

d) Ziua de *Sinziene*, 24 iunie (nașterea sf. Ioan botezatorul) e sărbătoarea legată de plenitudinea verii, de momentul important al solstițiului de vară. Practicile din această zi au multe valențe spirituale în conținut și diferite forme de cuprindere a colectivităților.

S-au menținut prin tradiție practici localizate la sat, în integritatea gospodăriei, dar și practici cu participări colective, unele rezumate la colectivitățile pe stîni, altele de mare amploare colectivă a mai multor sate la nedeile pe virf de munte, semnificative pentru spațiul carpatic din jurul cetăților dacice, ca supraviețuiri creștinizate ale unor arhaice serbări rituale.

Nedeile care se țineau pînă în secolul trecut în ziua de *Sinziene* aminteau divinitatea daco-romană Diana. Prin procesul creștinizării, marile nedei menținute prin tradiție s-au suprapus pe credințele religiilor arhaice precreștine. Divinitatea daco-romană Diana (*Sancta Diana potentissima*) a fost identificată de V. Pârvan cu Artemis-Bendis a tracilor (Herodot, IV, 33). Cultul acestei zeițe aborigene a supraviețuit după romanizarea Daciei, devenind *Sinziana* (San(cta) Diana)³⁶.

34. Iulius E. Lips, *Obîrșia lucrurilor. O istorie a culturii omenirii*. București, 1960, p. 447, 448.

35. Coacăză, în botanică *Bruckenthalia spiculifolia* (*Dicționarul limbii române moderne*, București, 1958, s.v.).

36. Vasile Pârvan, *Getica*, p. 163. (Apud Mircea Eliade, *De Zamolxis à Gengis-Khan*, Paris, 1970, p. 73).

În ziua de Sinziene, florile poartă o anumită semnificație. În satele de pe platformă, fete și băieți se duc dimineața prin fînețe, fără a se spăla pe față, și culeg din toate felurile de flori și frunze. Legate mănunchi sînt atirnite la streășina casei sau într-un loc în pod pentru a se usca. Aceste flori vor fi folosite în cursul anului pentru însănătoșirea vitelor bolnave. Se atribuie uneia dintre flori rolul eficient ca plantă medicinală, cu unele valențe mistice; florile sînt puse la jar („jeg“) iar fumul trebuie să cuprindă vita bolnavă.

În aceeași zi, la stîmile din munte, după un vechi obicei, se făcea o cunună din flori de pe poiană, care se punea la „corlată“ (locul unde se mușg oile). Fete și feciori, cei care erau în această zi la stîină, aduceau dimineața trei brazi înalți, cu cetină multă, „înflorată“ cu flori de pe poiană. Brazii erau așezați la strungă. Oile erau udate cu apă, se udau și oamenii; după terminarea mulșului, tinerii jucau, manifestînd bucuria vieții, a belșugului, a rodului bogat.

e) Unele tradiții de mare vechime se reflectă în sărbătorile ce însoțesc solstițiul de vară. Curînd după Sinziene avea loc la 29 iunie (*Sin-Petru*) *nedeia pe vîrf de munte*, cu participarea populației din mai multe sate, ca o mare petrecere cu caracter pastoral; această nedeie a încetat după primul război mondial.

Reținem elementele semnificative subsumate nedeii de pe Muntele Jigoru Mare.

Nedeia de la 29 iunie se desfășura într-un moment important din ciclul vegetației — atunci în plină dezvoltare —, cînd glia înverzită și înflorită oferea o pășune îmbelșugată; la stîni laptele oilor umplea gălețile; soarele își măsurase plinul în solstițiul său. În acest moment de prea plină fertilitate a naturii și animalelor, producția de lapte din acea zi de sărbătoare nu era preluată de gospodăriile cu „rîndul“ la stîni; ea lua forma unei ofrande, dăruită preotului. Petrecerea care urma amintea o primară manifestare de bucurie și mulțumire adusă Pămîntului-Mamă (zeița mamă chtonică, Magna Mater, Terra Mater, Gaea) reflectînd practici, gesturi, simboluri cu origini în străvechi mituri ale omenirii. În timpuri arhaice, laptele de animal, și mai ales laptele de oaie și capră, amestecat cu miere, a fost prima băutură folosită la serbările populare, considerată ca băutură a nemuririi³⁷. Aceste elemente originare au fost incluse în diferite obiceiuri ale poporului român, dar ceea ce le-a menținut au fost obiectivele materiale și sociale.

f) Perioadele dintre nedei au o deosebită însemnătate; ele sînt legate de evoluția vegetației și a producției animale. Nedeia de la 29 iunie (*Sin-Petru*) cuprindea trei săptămîni de la urcarea vitelor la munte; după alte trei săptămîni avea loc *nedeia de la 20 iulie (sf. Ilie)*. Cele șase săptămîni ale perioadei de la 1 (—6) iunie pînă la 20 iulie reprezentau *ciclul biologic de maximă producție*.

Practicarea unui păstorit în cicluri marcate prin nedei ca sărbători creștine suprapuse pe vechile date calendaristice sau sărbători păgîne,

37. Traian Herseni, *Forme străvechi de cultură poporană românească*, Cluj-Napoca, 1977, p. 326, 328.

evidențiază cunoașterea temeinică a condițiilor naturale și îndeosebi a ciclului biologic pentru fiecare specie de animale. *Nedeia de la 20 iulie încheia un ciclu biologic.* După această dată laptele oilor începea să scadă, pășunea devenea mai slabă, vremea mai rece. Era necesar un nou măsurat al laptelui și stabilirea unui nou rînd al gospodăriilor între membrii asociați la stînă. Această realitate explică rezistența mai mare a nedeii de la 20 iulie. În practica nedeii de la Jigoru Mare se include la această dată și măsuratul laptelui, încît participarea largă a gospodăriilor era obligatorie.

g) După alte șase săptămîni, turmele părăseau muntele revenind în sat, *încheind printr-o altă nedeie ciclul producției animale și a vegetației pe pășunea de munte.* A treia nedeie avea loc în prima duminică după coborîrea oilor în sat (29 august) și se desfășura la Poiana Omului, în marginea Platformei Luncanilor, în apropierea satelor.

Cele trei perioade de cîte șase săptămîni, au marcat cicluri bine stabilite în activitățile agro-pastorale; sărbătorile respectau termene legate de ritmul naturii fizice și biologice. În prima perioadă de șase săptămîni (23 aprilie — 1 (—6) iunie), odată cu începerea prelucrării laptelui de oaie în produse cu o durată mai lungă, destinate alimentației, vitele se găsesc în sat, sub îngrijirea fiecărei gospodării. A doua perioadă de șase săptămîni (1 (—6) iunie — 20 iulie) odată cu plecarea viteilor la munte platforma este eliberată pentru a se desfășura lucratul finului și cultura plantelor, iar la stîmile din munte producția animală este maximă. A treia perioadă de șase săptămîni (20 iulie — 29 august) producția este remarcabilă dar în continuă scădere, încheindu-se cu revenirea turmelor în sat. În același timp, obiceiurile, practicile și simbolurile care au constituit conținutul și forma atît de specifică celor două anotimpuri legate de echinocșiul de primăvară și solstițiul de vară, iau sfîrșit

OBICEIURI, PRACTICI, SIMBOLURI ÎN APROPIEREA TOAMNEI ȘI LA ÎNCEPUTUL IERNII

Ultima parte a anului agricol, în apropierea toamnei și la începutul iernii, va fi păstrătoarea altor credințe cu adînci semnificații pentru vechimea și permanența așezărilor risipite pe Platforma Luncanilor.

Am cuprins în această grupare, obiceiuri, practici și simboluri ale treptatei apropieri de sfîrșitul anului agricol. Ele și-au găsit locul în această încheiere a ciclului vegetației contopite în eternul curs biologic al vieții și morții. Două animale puternice, două fiare sălbatice — ursul și lupul — își exercită forțele în anotimpurile întunecate, sub semnul unor arhaice mituri ale omenirii. Semnificațiile lor profunde stau fixate în credințe și ritualuri cu o mare putere de rezistență în timp, chiar și atunci cînd rădăcinile crescute din culturile arhaice ale societăților primitive, au fost uitate pe diferitele trepte de dezvoltare a omenirii.

Acestor două fiare sălbatice la sînt consacrate zile de sărbătoare. Practicile au un conținut arhaic încărcat de mituri, de credințe și superstiții, dar cu o motivație obiectivă izvorîtă din primejdia pe care o repre-

zintă în satele risipite cele două animale sălbatice, ale pădurii și muntelui, cu care oamenii trebuie să lupte pentru a-și feri vitele din gospodărie.

1. „Ziua ursului“ (1 august, sf. Macavei) era considerată zi de sărbătoare, ceea ce conferă ursului un caracter „sacru“. În această zi ursul era numit „Al Mare“ sau „Macavei“; nu i se pronunța numele. Era oprit lucrul „la lina oilor“; nu se mulgeau vacile cu viței, ca ursul să nu atace vitele din gospodărie. De asemenea era oprit lucrul „la nutrețul animalelor“, aceasta tocmai în perioada de vîrf a cositului; această muncă era dezlegată de interdicții dacă se efectua într-o clacă la fin, ceea ce răspundea unor necesități de ordin material.

„Ziua ursului“ este legată de ritmul anotimpurilor. Deși este fixată la 1 august, ea include elemente meteorologice: *în spațiul carpatic se anunță apropierea toamnei*. Poporul știe că din această zi vremea începe a se răci, „ursul nu se mai scaldă în riu“, în apele de munte nu se vor mai scărda copiii. Prin acest aspect „Ziua ursului“ are o semnificație calendaristică, consemnează schimbarea vremii, înaintarea timpului spre echinocțiul de toamnă, ceea ce într-o zonă cu activități agro-pastorale sînt prevederi esențiale.

Caracteristică este ierarhia pe care o acordă poporul elementelor naturii, bazată pe observații îndelungate într-un mediu geografic cu fenomene de climă specifice spațiului carpatic. Schimbarea timpului este anunțată de un animal puternic; la numai cîteva zile mai tîrziu, la 6 august (Schimbarea la față), se adaugă un nou avertisment: al copacilor. „Bătrînii auzea cum plîngea copacii, că lăstarii lor nu mai cresc, frunza începe a slăbi“³⁸. În timpuri îndepărtate, oamenii care au trăit în mijlocul naturii credeau în limbajul animalelor și al copacilor, se integrau în viziunea mitică asupra naturii, ca expresie a succesiunii anotimpurilor, a ciclului biologic etern: viață, moarte.

Ursul s-a bucurat de un oarecare cult la multe popoare; este atestat la aromâni, la slavii sud-dunăreni, la italieni și francezi, la finici, în Siberia etc.³⁹. Ca animal de stemă îl găsim în heraldica elvețiană și germană, de ex. în orașele Berna și Berlin. Arnold von Gennep îl considera o divinitate alpestră generală de mare vechime, chiar primitivă, aparținînd nu numai Alpilor franco-italieni ci și lanțului întreg inclusiv Carpaților (în deosebi în Transilvania)⁴⁰.

În credințele poporului român, ursul reapare ca „previzionar“ al vremii nu numai la 1 august, la ziua lui, ci și la sfîrșitul iernii, la 2 februarie („Stretenie“), cînd ieșirea lui din grotă, pentru prima dată în acea zi, este legată de fenomene astronomice. Ursul „cunoaște“ după aspectele cerului mersul vremii. Dacă cerul e senin, se reîntoarce în grotă și mai doarme șase săptămîni; dacă e înnorat rămîne afară⁴¹.

Credințele și practicile legate de urs ca arhaică divinitate montană, și-au lăsat urmele în mai multe ținuturi carpatice ale Transilvaniei. În

38. Ioana Bodea Sufletoala, 75 ani (1976) din Tîrsa.

39. Tache Papahagi, *Mic dicționar folcloric*, București, 1973, p. 496-497.

40. Arnold von Gennep, *Le folklore du Dauphiné* (Isère) I (1932), II (1933), p. 228. (Apud T. Papahagi, op. cit., p. 490).

41. T. Papahagi, op. cit., p. 494.

Munții Apuseni, la sfârșitul secolului trecut se mai putea observa o practică arhaică ascunzând credința în puterea suverană și beneficiă a ursului față de forțele rele. „La naștere, copilului moțului trebuie să i se dea o linguriță de unsoare de urs, ca acesta să poată rezista influenței ursitoarelor cari veghează la căpătiul lui și îi țeș viitorul“⁴². În Țara Hațegului, la prima scaldă a copilului moașa întâi îl unge cu untură de urs, și atunci va fi om tare și nu-l nimereste glonțu“⁴³.

Aceste credințe și superstiții pot fi văzute ca reminiscențe ale culturii spirituale a daco-geților. În ceea ce privește interpretările etimologice ale numelui lui Zalmoxis (în asociere cu pielea de urs), acestea vor comporta multe discuții controversate. O sinteză etnologică a elementelor de arhaică tradiție din obiceiurile legale de „sacralitatea“ ursului din cultura populară românească, e greu de realizat în lipsa unui material comparativ și analitic cu valoare documentară.

Limitându-ne la materialul de față, ca rezultat al cercetărilor noastre, putem constata că zonele din jurul cetăților dacice și ținuturile limitrofe, unde s-a desfășurat în continuare viața daco-romană, cu noi concepții religioase grefate pe cele precreștine, au păstrat urme ale spiritualității daco-geților și daco-romanilor.

Se poate observa că ursul, ca divinitate de pădure și de munte, e legat în practicile tradiționale atât de aspecte chtonice (retragerea în grote în timpul iernii și revenirea odată cu reinvierea naturii), cât și de aspecte astrale (cunoașterea semnelor cerești, atribuții uraniane). În credințe și practici, „sacralitatea“ ursului întruchipează caractere bivalente — chtonic și uranian — ca fenomen de sincretism provenind din străvechi mitologii. Oare, miturile de adâncă rezonanță spirituală în antichitate, să nu fi lăsat urme? Unele rădăcini vechi se apropie de legenda nimfei Callisto, iubită de Zeus și metamorfozată de Hera (din gelozie) într-o ursoaică, iar mai tirziu transformată de Zeus într-o constelație în apropiere de Polul Nord (Ursa).

Ursul, ca animal puternic, și-a păstrat cele două aspecte: cel din viziunea mitică și cel real.

Pe Platforma Luncanilor ursul este o prezență vie, „activă“; primăvara și toamna, de pe pășunile gospodăriilor își alege câte o vacă sau o oaie; toamna când prunele galbene strălucesc în pomii tineri, ursul nu se oprește la gardul de spezeze al grădinilor cu pomi, îl răstoarnă cu o singură mișcare; nu culege prunele din pomi, rupe crengi mari sau pomul întreg, nu se oprește la unul singur oricât de încărcat ar fi, trece de la un pom la altul, rupindu-i pe rind și înfruptându-se din fiecare, nimicind plantațiile care mereu trebuiesc refăcute. Tot pe inserate, când vrea să mănince miere de albine, se apropie de pragul casei și știe că lângă peretele înșorit, sub ferestre, stau coșnițele; ridicat în două picioare își ia gustarea singur, în timp ce oamenii îl privesc din casă

42. Teofil Frincu și George Candrea, **Românii din Munții Apuseni (Moții)** 1888. Apud T. Papahagi, op. cit., p. 492.

43. Ovid Densușianu, **Graul din Țara Hațegului**, București, 1915, p. 232. Apud T. Papahagi, op. cit., p. 492.

neputincioși. Nu mai este mit, ci realitate, un animal de valoare, ocrotit în parcuri naționale ca o podoabă a Carpaților, care nu poate fi ucis.

2. *Zilele lupului* = „Zile de gădinet“ (12—17 noiembrie ; trei zile înainte de începerea postului de Crăciun și trei zile din post).

Localnicii știu că în această perioadă lupii sînt primejdioși, umblă în halte mari și atacă oile, porcii, vițelii, mînjii. Pronunțarea numelui acestei fiare este nefastă ; timp de o săptămînă i se spune „gadină“ (bg. gadină = fiară sălbatică). Uneltele ascuțite, foarfecele de tuns oile și pieptenii pentru lînă erau legate cu un fir de ață de lînă și ascunse în pod să nu fie văzute, să nu umble nimeni cu ele, pentru a imobiliza gura și colții lupului.

„Se leagă tot ce e cu gură și cu dinți, atunci gura lupului e încuiată, cînd vine la oi numa cu ghiarele rămîne“⁴⁴. „Cînd legam foarfecele de la oi trebuia să fiu cu ochii închiși și cu gura închisă, nu vorbeam, puneam foarfecele sub saltea în pat, sub fin ; după ce trecea cele șase zile le scoțeam“⁴⁵. „Mama lega și cleștele cu care se potcovesc caii, le pitula ; gadina să nu poată mînca caii“⁴⁶.

Practici aproape identice au fost consemnate de T. Papahagi, la aromâni⁴⁷.

Ne găsim din nou în fața unor credințe și practici cu rădăcini în străvechi mitologii. Păstrarea unei sărbători timp de șase zile închinată unei fiare a pădurii nu se adresează lupului real, ci celui mitic. Și lupul din viziunea mitologică ne trimite la istoria dacilor.

Pe Columna lui Traian, dacii sînt reprezentați purtînd ca stindard de luptă un cap de lup, prelungit printr-un trup în formă de șarpe, numit în arheologie „balaurul dacic“. Acest „animal simbolic“ avea — după V. Pârvan — o mare vechime la locuitorii din Carpați și împrejurimi, atingînd epoca Hallstatt⁴⁸.

Un cap de lup purtat ca stindard trebuie privit ca o mîndrie etnică, ca simbol al puterii, iar semnificațiile lui trebuiau să se răsfrîngă și să se întrepătrundă în viața oamenilor, în diferite momente ale traiului, ale luptei cu dușmanii în timpul războaielor sau împotriva multor forțe, demoni ai pădurilor.

Unde și în ce moment s-au putut păstra reminiscențe ale spiritualității dacilor în care să se reflecte simbolul lupului ?

Ne-am întrebat, în primul rînd, cum luptă astăzi oamenii împotriva lupului văzut ca fiară ce constituie o primejdie reală pentru gospodăria pastoral-agricolă de pe Platforma Luncanilor. Păstrarea zilelor lui de sărbătoare, la începutul lunii noiembrie, nu exprimă totul ; lupul își ia prada în tot cursul anului ; paza intră în continuu în atenția familiei.

Reținem din momentele de pază un aspect al *chiotului nocturn*, puternic și înfricoșător, pe care îl scoate omul la primul semnal dat de ciine ; om și ciine stau de pază în nopțile de toamnă și de primăvară

44. Sînziana Bodea, 42 ani (1976) din Tîrșea, născută în Urșici.

45. Valeria Rîmbetea, 37 ani (1975) din Urșici, născută în Cioclovina.

46. Ioana Bodea Sufleteala, 75 ani (1976) din Tîrșea.

47. Tache Papahagi, op. cit., p. 314.

48. Vasile Pârvan, *Getica*, 1924. Apud Traian Herseni, *La dragon drace*, in „Ethnologica“, 1979.

cind staurul oilor (împrejurare din lesele mătătoare) se află în finețele gospodăriilor. Glasul omului urcă și coboară în triluri de o mare intensitate și vibrație a vocii, se repetă în ecouri, se amplifică în spații ondulate, însoțite de lătratul înverșunat al ciinelui, multiplicat și el de ciinii de pe alte dealuri —, pentru a se încheia brusc într-un sunet respingător, înăbușit, pare ca ieșit dintr-un buhai răsuflat într-o mișcare instantanee ; acesta e *chiotul care respinge*.

Încetarea bruscă a chiotului nocturn surprinde prin comparație cu chiotul obișnuit din timpul zilei, repetat mai ales de copiii ce stau lângă micile ciopoare de oi pe pășunile toamnei și ale primăverii. Ziua chiotul se încheie în deplina lui sonoritate pierzându-se lent în depărtări. Atmosfera însăși, cu mișcarea aerului în linie perpendiculară, prin diferențele de temperatură ale straturilor de aer, contribuie la sonoritatea chiotului din timpul zilei, care redă ambianța unei calde comunicări de pe un deal pe altul a oamenilor, a însăși chemării lor de la distanță ; acesta e *chiotul care cheamă*.

Puritatea și liniștea atmosferei din timpul nopții contribuie la vibrația mai puternică a undelor sonore, la propagarea lor mai pătrunzătoare cu participarea întregii naturi.

Credințe vechi interzic noaptea chiotul obișnuit în timpul zilei, pentru a nu trezi anumite ființe supranaturale numite aici „Alea Frumoase“, care persistă pe platformă din timpuri îndepărtate.

„Alea Frumoase“ se fac simțite în mai multe împrejurări. Celor ce recurg în timpul nopții la chiotul chemător, li se pot întâmpla multe nenorociri : „li se schimbă chipul, li se strămută uitătura, nu mai pot vorbi“. Vara la stînile din munte, „Alea Frumoase“ încilcesc coama calului, numa la caii buni, la cei tineri ; nu-i bine s-o descilci“. Prin satele de pe platformă, „unde li-i drag lor, acolo joacă“, se aud filfiind prin grădini, umblă prin pruni, peri, stejari (pe mesteceni și brazi nu stau) ; „nu vezi nimic, auzi numa... fil... fil... fil, o vilvă ; numai atunci le auzi cîntînd dacă ai făcut ceva rău contra lor, dacă ai rupt mătura lor ⁴⁹ din prunii pe unde au umblat ele ; numa cu apa de la fîntina lor, din Bobaia, te mai poți vindeca“ ⁵⁰.

„Fîntina Alor Frumoase“ din Bobaia ⁵¹ a cunoscut în trecut o largă popularitate, timp de mai multe decenii. Cînd bătrînul Toader săpa această „fîntină cu leacuri“ localnici nu știau cît de vechi erau credințele lor. Nu știau că pe o piatră, descoperită la 7 sept. 1495, la Geoagiu, lângă Orăștie, nu departe de Bobaia —, în ruinele băilor termale din

49. Denumirea de „mătura Alor Frumoase“ de la Luncaul, este cunoscută în genere ca „mături de vrăjitoare“ ; hipertrofiile ale ramurilor unor pomi fructiferi și ale unor arbori din pădure, cauzate de atacul unor ciuperci sau de bacterii și caracterizate prin apariția pe ramurile atacate a unor smocuri de ramuri subțiri, moi, fragile și dese ca niște mături ; popular „patul vîntului“. Micul dicționar enciclopedic, București, 1972, s.v.

50. Ioana Bodea Sufletoaia, 75 ani (1976) din Tîrșea.

51. În prima jumătate a acestui secol, „fîntina Alor Frumoase“ din Bobaia, numită și „fîntina cu leacuri“, puse în mișcare multe femei bătrîne, care veneau din multe sate, chiar și de departe, de pe la Vilcan, Tg. Jiu, în zilele de vineri, lăsînd în fîntină, în schimbul apei de leac, „cîte un crețar și o lingură de lemn“. „Toader Văgău care săpase fîntina și care auzise cum vorbeau „Alea Frumoase“ și cum petreceau în jurul izvorului îndemnîndu-l să sape acolo o fîntină „să fie de leac“ —, își avea șura în apropiere unde stătea noaptea lângă vite“. (Oprița Mîndruleștilor, 99 ani (1975), din Bobaia, comuna Boșorod, jud. Hunedoara).

Germisara romană⁵² erau gravate următoarele mulțumiri aduse de un cetățean cu numele Bassus :

„Ție, regină a apelor, nimfă, podoaba pădurii
Bassus, a cărui rugă tu te-ai plinit bucuros,
Ți-a dedicat, dintr-o stană de marmură, altarul acesta
Lingă Germisara ta, pe întinsele culmi“.

Sub diferite nume (Zine, Iele, Ele, Dinsele, Milostivele, Maiestrele, Frumoasele) imaginația poporului român le-a purtat prin anumite locuri : în jurul fintinilor, la răspîntii, pe plaiuri, prin poieni și păduri, interceptîndu-li-se prezența pe cale *acustică*, dar numai noaptea (între apusul și răsăritul soarelui).

Pe Platforma Luncanilor tocmai noaptea chiotul omului pentru alungarea lupului, trebuia să fie întrerupt respingător pentru a nu atrage demonii naturii înconjurătoare.

În fața fenomenului acustic ne-am pus unele întrebări. Putea poporul să *audă* anumite sunete fără ca în natură să aibă loc o sonorizare a materiei ? Care sînt cauzele naturale ale sunetelor ce se produc noaptea și în ce locuri pe platformă ? Care e rolul miturilor în interpretarea sunetelor ?

Putem considera că pînă nu există o conformație spațială care să favorizeze amplificarea și transmiterea eventualelor sunete produse de mediul înconjurător, *sonoritatea* (cu caractere interpretative muzicale) nu poate fi pusă pe seama imaginației. Neprecizarea fenomenelor, neînțelegerea lor lasă loc imaginației la infinit. Și elementele mitice alimentează imaginația.

Miturile străveci își au și aici, pe dealurile din jurul cetăților dacice, o străveche vatră. Zeitățile feminine și-au schimbat numele și uneori atribuțiile dar semnificația lor a rămas. Vechea Bendis a tracilor trăia și în Artemis a grecilor, iar mai tîrziu Diana romanilor a devenit în limba română *Sinziana*, pe care poporul a sărbătorit-o prin pluralul numelui : *Sinziennele*, poate însumînd mai multe zeițăți, între care atît de firesc și-au putut găsi locul și „Alea Frumoase“. Sînt interesante caracteristicile „frumoaselor“ noastre ; ele nu și-au pierdut semnificațiile selenare ale vechii Artemise — cea identificată cu Luna —, atunci cînd pedepsesc pe cei ce apropie de ele prin chiotul care cheamă în timpul nopții ; prezența lor nu e decît nocturnă, iar cei pedepsiți sînt totdeauna bărbații (acestora li „se schimbă chipul, se strămută uitătura“ etc.). Prin vibrația elementelor naturii, prin sunete, imaginația le-a purtat de-a lungul vremii, păstrîndu-le, în genere, vechile atribuții ale zeităților feminine.

Cauzele acestor sunete pot fi foarte diferite și de cele mai multe ori are loc un complex de factori. Sunete se pot produce prin evapo-

52. Dumitru Tudor, *Orașe, Țirguri și sate în Dacia romană*, București, 1968, p. 132, 133. După mențiunile autorului, traducerea celor patru versuri aparține lui T.A. Naum (platra este azi dispărută).

rarea umidității infiltrate în straturile interioare ale pietrei. Vaporizarea poate da naștere unor vibrații asemănătoare unor sunete muzicale („ca de fluier, ca de lăută“, cum le aud localnicii). Urcarea vaporilor de apă în atmosferă, condiționată de diferențele de temperatură, poate emite sunete; ele se amplifică în funcție de formele geografice și structura geologică, de puritatea și compoziția atmosferei. Prezența „Alor Frumoase“ pe Platforma Luncanilor a fost semnalată tocmai în preajma stincilor, a pietrelor mari și a gurilor de plai, în locuri unde potecile urcă spre altitudinea platformei, unde se produc mari diferențe de temperatură, umiditate, presiune atmosferică, între terenurile mai joase și cele mai înalte. Alte cauze emit alte sunete: pe suprafețe cu diferenți arbori — aspect atât de specific platformei — vântul produce o mișcare diferită la fiecare specie. Ia naștere un ansamblu sonor interpretativ după imaginație. Nu întâmplător, în credințele localnicilor, „Alea Frumoase“ umblă prin copaci cu frunze mari (meri, peri, stejari). Sonoritatea fiind de scurtă durată — în momentele când acționează mai mulți factori — sunetele sînt rar auzite și numai de puțini oameni⁵³.

O comandă dată prin sunete, așa cum apare chiotul omului pentru a alunga un lup real — o primejdie — fără a declanșa reacția unor forțe ale naturii (imaginare dar bazate pe continuă mișcare și vibrație a materiei) ne lasă să presupunem că omul preistoric a știut să vorbească cu animalele, să le comande prin magia sunetului. După aprecierile lui Robert Charroux, în preistorie omul a cunoscut fenomene de vibrații, ceea ce i-a permis să taie silexul utilizînd undele de șoc. Popoarele vechi, egiptenii, orientalii, au cunoscut puterea sunetelor și a ultra-sunetelor⁵⁴.

Nu știm ce sunete ar fi putut ieși din capul de lup (din metal) în combinație cu trupul șerpuiind (din țesătură) atunci cînd acestea erau mișcate în poziție orizontală, dar întreruperea sunetului putea fi bruscată de mîna care susținea stindardul dacic și ca atare sunetele aveau un rol hotărîtor, poate și de chemare, dar sigur de respingere, înfrîșocare, alungare.

Știm, astăzi, că vocea omului din chiotul nocturn, cu o mare rezonanță, se termină bruscat (sugerînd răsufierea unui buhai sau — am putea spune prin analogie — răsufierea trupului din țesătură al stindardului

53. Menționăm cîteva locuri unde s-au produs astfel de sunete și au fost auzite de localnici:

a) În satul Tîrșea, grupul de case Leorzeanu, unde vechiul drum dacic de la cetatea Bidaru ajunge pe platformă în plaiul Luncanilor;

„Le-am auzit odată aici la un pâr, era lună, n-am văzut nimic, da le-am auzit, cînta deasupra de pom, făcea ca un stup în cloambe, așa ceva ca albinele la stup; cinele nă lătra, n-avea grija lor; ele cînta ca stupii, ca un viespar; era iarnă și nu putea fi stup atunci m-am gîndit că-s Alea Frumoase și m-am înspăimîntat: n-am dat cu lemn să nu le zgormon“. (Ion Marincă, 66 ani (1976).

b) În altă parte a platformei, unde „calea plaiului“ urcă și în plaiul Strungarilor: „Pe Valea Bîrcii cînd urcam am auzit cîntec, trecea pe Fața Ludeștilor, cîntec frumoase, ca de lăută, de multe voci, era Hale Frumoase, le-am auzit acum zece ani, era noapte. Altă dată le-am auzit aici, trecea pe Piatra Stînișorilor. Acolo le-a mai auzit și Samoilă Bogdănescu, în primăvara asta, scosese vitele, a crezut că e un ospăț pe deal. În primăvara asta le-am auzit și pe Fața Mesteacănului, pe prîlul Viilor, tot noaptea era“. (Nicolae Nasta, 69 ani (1974).

c) Pe o altă deschidere din plaiul Strungarilor, spre satul Romos: „O fost un om care le-o auzit; nu știa ce să spună și să nu le supere le-o lăudat văzîndu-le cum jucău: Sport fie-vă jocu/Lăudat fie-vă cîntu“. (Romos, Aurel Drăgan, 53 ani (1981).

54. Robert Charroux, *Histoire inconnue des hommes depuis cent mille ans*. Paris, 1979, p. 89—114.

dacic), pentru a nu trezi o reacție a naturii inconjurătoare. Semnificațiile sînt profunde; practici și credințe arhaice au avut aici, pe platformă, o mare viabilitate, deoarece felul de trai în mijlocul naturii strîns legat de creșterea vitelor, a menținut cele două forme de prezență ale lupului: cel real, cu manifestări permanente în sat și la munte; cel din viziunea mitică, mereu întreținut prin transmiterea din generație în generație a vechilor credințe ale daco-romanilor, în același spațiu carpatic, unde așezările risipite au avut un caracter de permanentă.

În credințe și superstiții generale la poporul român, sub influența creștinismului lupul a pierdut din arhaicul simbol mitic, este pus în legătură cu dracul. Sf. Petru este patronul lupilor iar lupii sînt cîinii lui, cu care alungă și omoară dracii în primele zile ale anului nou —, constituind o temă a folclorului religios⁵⁵.

Această contaminare religioasă poate fi întilnită și pe Platforma Luncanilor. Aici, „lupu are trei peri de drac în frunte; de aia ție- frică de lup; e fioros, la toți li-i frică; te ia groaza cînd îl vezi, nu ști ce de“⁵⁶.

Viabilitatea lupului din viziunea mitică, întreținută de lupul real, nu se oprește la aceste aspecte. Pe platformă lupul nu și-a pierdut arhaicul simbol. Adînci semnificații mitologice au rămas încifrate într-o practică nelegată de atribuțiile gospodăriei pastoral-agricole, de îngrijirea vitelor și lupta cu fiarele pădurii. Practica arhaică ne trimite la un principiu matern animal.

Pînă nu demult, primul lapte pe care-l primea copilul de la sînul mamei, se dădea prin gura de lup („țita prin gură de gadină“) care era un cerc format din autentică gură (falca și pielea) tăiată de la un lup vinat, uscată și înfășurată în cirpe. Această gură de lup se pătra în satele risipite, la cite o femeie, pentru a fi luată la nevoie, cînd un copil mic era bolnav (cu „bube“ pe gît, pe corp); atunci mama alăpta copilul prin această simbolică gură de lup. După credința locală, boala s-a ivit deoarece mama a umblat cu picioarele goale pe urmele lupului, la pîriu cînd spăla rufe, în grădină etc., pe locuri unde a trecut lupul.

Practica ne trimite la mitologia genealogică legendară a lui Romulus și Remus alăptați de lupoaică, cu origini în fondul preindo-european. În mitologia cretană este cunoscut fenomenul părăsirii copiilor născuți din iubirile tainice ale unor zei (Apolo și Hermes cu fiica lui Minos), care au fost crescuți de forțele naturii și alăptați de către o lupoaică, o cățea sau o capră, acești copii fiind întemeietorii a cinci orașe. Referindu-se la practicile și credințele arhaice din Creta, Paul Faure arată că „mama își hrănea pruncul la sîn, dar uneori și cu biberonul făcut dintr-un corn găurit și umplut cu lapte și miere, asemenea cornului vrăjît al Amaltheei, doica lui Zeus“⁵⁷. Într-o variantă a legendei, Amalthea este numele caprei care l-a hrănit pe Zeus Cretanul cu laptele ei; în altă variantă mai avansată, este numele nimfei care l-a crescut; acestei nimfe, Zeus i-a dăruit, mai tirziu, unul dintre coarnele caprei⁵⁸.

55. Tache Papahagi, op. cit., p. 317. Mircea Eliade, *De Zalmoxis à Gengis Khan*, Paris, 1970, p. 29, 93.

56. Sinziana Bodea, 42 ani (1975) din Tîrsa, născută în Urșici.

57. Paul Faure, *Viata de fiecare zi în Creta lui Minos, 1500 î.e.n.*, București, 1977, p. 238, 408.

58. *Mic dicționar mitologic greco-roman*, București, 1966, s.v.

Mitul relevă un principiu matern animal ca o caracteristică esențială, copilul divin este îngrijit de nimfe și alăptat de animale, mitul fiind același indiferent de animalul nutritor⁵⁹.

Alăptarea copilului prin gura de lup, menținută pe Platforma Luncanilor — în forma arhaică a primului lapte pe care-l primea copilul de la sînul mamei — poate fi văzută ca *reminiscență a unui străvechi cult magico-religios, în care laptele reprezenta principiul nașterii, creșterii și vitalității*, caracteristic în spiritualitatea daco-geților și în concepția zeului Zamolxe, care considera laptele ca băutură a nemuririi.

Gura de lup amintește genealogia mitologică preindo-europeană și romană, a copiilor hrăniți cu lapte de lupoaică, deci de un animal al pădurii, în asociere și în ambianță cu ființele supranaturale ale pădurii, nimfele, sau în superstițiile de azi „Alea Frumoase“.

Ultima formă a mitului străvechi — alăptarea copilului bolnav prin gura de lup pentru a-i da vitalitate — mai păstra pînă nu demult simbolul puterii lupului cu semnificația mitologică a laptelui matern dător de viață și nemurire. Azi, simbolica gură de lup a rămas doar în vreun ungher din pod, definitiv înlăturată din practici și credințe.

Am prezentat aspectele culturii spirituale, reflectate în obiceiuri, practici și simboluri legate de anotimpurile anului agricol, în corelație cu modul de trai al populației de pe Platforma Luncanilor, relevînd valorile spirituale în conexiune cu realitățile și obiectivele materiale. În această perspectivă ne-am situat la interferarea elementelor culturii materiale, a caracteristicilor etnografice vii, concrete, cu elementele culturii spirituale, în forma și conținutul lor viu, care ne duceau la credințe și mituri străvechi ale geto-dacilor, ale daco-romanilor, cu substratul în gîndirea primelor vîrste ale societății umane.

Ar fi greu de crezut că miturile și credințele vechi au rămas imuabile. Practicile s-au adaptat conținutului obiectivelor materiale ale gospodăriei pastoral-agricole de pe platformă. Ceea ce s-a păstrat pînă aproape de zilele noastre, legat de obiective materiale, de năzuințe și concepții de viață, subsumează multe decalcuri ale straturilor de civilizație, ca rezultat final al unui proces îndelungat de construcție, adaptare și poate re-creare a unor credințe și mituri mai vechi. Noi am putut surprinde numai acele practici și simboluri care au avut mai multă putere de rezistență în c ursul dezvoltării colectivităților sătești în conținutul lor complex : material, social, spiritual. Foarte probabil că practicile și-au pierdut vechile simboluri și au preluat altele noi ; nu este de eliminat ideea că aceste modificări de simboluri să se fi făcut de mai multe ori.

La obîrșie, cele mai multe practici din diferitele momente ale anului agricol ar fi putut avea un conținut magic, dar forma activă a magiei s-a pierdut ; practicile cu întreaga lor coloratură magică n-au mai rămas decît forme de superstiții ; tot superstiții au rămas și practicile și cre-

59. Traian Herseni, op. cit. p. 315, 338.

dințele generate din mituri, simboluri ale unor obiective materiale care converg spre integritatea gospodăriei, cu întregul ei potențial uman și material, cu punct de stabilitate și permanență în vatra satului.

Practicile și simbolurile concretizează aspecte ale vieții de zi cu zi din gospodăria pastoral-agricolă cu structura specifică așezărilor risipite pe platformă. Uneltele agricole care intră în diferitele practici și simboluri ale năzuințelor de viață sînt aceleași de sute de ani și în legătură cu ele s-au menținut și practici care la obirșie au avut rol magic. Cînd femeia lega foarfecele de tuns oile și pieptenii pentru lînă, ca lupul să nu mănînce oile, ea se supunea unui obicei păstrat prin tradiția creșterii oilor și a prelucrării lînii în gospodărie. Cînd lîna s-a prelucrat la mașinile de pieptănat din Hateg, pieptenii pentru lînă au rămas uitați în pod și odată cu uneltele a dispărut și practica, superstiția ei.

Obiceiurile, practicile și simbolurile din toate anotimpurile anului agricol pot fi considerate valori spirituale ale generațiilor trecute, păstrate prin tradiție. Practici și simboluri cu rădăcini în spiritualitatea dacoromanilor sînt dovezi ale vechimii și continuității populației atît pe platformă cît și în așezările învecinate. Deși aria de investigație este restrînsă, se poate afirma că multe din fenomenele prezentate aparțineau aproape întregului teritoriu al țării.

În satele de pe Platforma Luncanilor, cu gospodării dispersate, practicile se încadrează organic în succesiunea vieții animalelor și a plantelor, în succesiunea anotimpurilor. Practici unitare, cu rădăcini adînci, urmează ciclul biologic.

În zorile primăverii, reinnoirea frunzei verzi recheamă practicile la rădăcinile adînci ale miturilor. Piinea și oul lăsate la locul de unde a fost luată frunza verde de popelnic, n-ar putea fi considerate numai ca *plată* a frunzei, ca „să se asigure creșterea în loc a unei plante asemănătoare“. Practicile de pe Platforma Luncanilor deschid o viziune mai complexă a conținutului simbolurilor, îmbogățindu-le cu noi semnificații. Cuvintele femeii din Tîrsa Luncanilor sînt mai cuprinzătoare, specifice poporului român. „Cum să tot iei și să nu dai, nu se mai face dacă nu dai“ aduce o caracterizare profundă, depășind principiul „dau ca să-mi dai“. Piinea și sarea, oul, erau *dăruite* naturii, sau altor forțe. Fata nu culege frunza verde din același loc, o caută în pădure și o ia de oriunde o găsește, nu din locul unde a lăsat darul ei în anul precedent. Exprimarea conștientă a femeii : „cum să tot iei și să nu dai“ reflectă o caracteristică a poporului român, în practica lui nu a existat obișnuința numai de a lua, a lua mereu.

Aceste trăsături incumbă elemente de spiritualitate care se plasează în spațiul mioritic într-un echilibru al naturii și al vieții în mers ondulat, unde viața se desfășoară pe văi cu lunci ce se deschid larg spre cîmpuri roditoare ; pe culmi domoale unde se încrucișează poteci pe care oamenii mereu urcă și coboară prin codrii de stejari, de fagi ; pe platouri netede și pe umeri de deal cu case ce străjuiesc gurile de plai, cu suișurile și coborișurile lor, unde crestele Carpaților sînt drumuri domoale de plai ce leagă satele de la poalele munților, alcătuiind un întreg sistem etno-

ecologic al spațiului carpato-danubian, format printr-o îndelungată integrare activă, conștientă a oamenilor în natură.

Plenitudinea primăverii se întregeste în simboluri ale vegetației, ale rodniceii naturii fizice și biologice, ale fecundității generale. Vechi credințe au fost subsumate necesităților de ordin practic, obiectivelor legate de activitățile agro-pastorale, care converg spre bunăstarea și permanența gospodăriei în integritatea ei materială și spirituală.

Explozia verii se marchează în simboluri ale fertilității generale măsurând munca oamenilor și rezultatul activității lor. Zile de sărbătoare separă cicluri de șase săptămâni, prin care se fixează începerea, desfășurarea și încheierea unor activități din anul agricol, strâns legate de ciclul producției animale și al vegetației pe pășunile din sat și pe cele din munte.

Nedeile, sărbători cu caracter pastoral, s-au menținut până aproape de zilele noastre, bazate pe obiective materiale și sociale. Ele marchează cicluri de câte șase săptămâni, ca termene importante în dezvoltarea naturii fizice și biologice, și în organizarea obștei satului în vederea păstoritului în comun pe timpul verii în golul de munte.

Petrecerea pe vîrf de munte menținută prin tradiția nedeilor, își poate găsi originea în arhaice serbări rituale ale dacilor, legate de anumite date calendaristice, de echinocții și solștiții. Practica străveche de a *dărui* — sub forma unei ofrande — laptele ce se mulgea în acea zi de la întreaga stină, renunțînd fiecare gospodărie la dreptul individual, include și sensul originar al ofrandei închinată zeității chtonice, Terra Mater — laptele fiind un simbol al nemuririi în credințele dacilor —, dar *gestul dăruirii* în concepția de astăzi a oamenilor, este mai bogat în semnificații, și realist, exprimînd același aspect al spiritualității poporului român, pe care l-am remarcat în expresia: „cum să tot iei și să nu dai“.

Amurgul verii înseamnă pe platformă desfășurarea unei intense activități pentru lucratul finului. Sărbătoarea ce corespunde acestui ritm al muncii este legată de un străvechi cult al ursului. Semnificațiile meteorologice atribuite ursului pot fi încadrate în capacitatea poporului român de a transfigura imaginile și fenomenele naturii, de a le exprima prin metafore de o reală valoare poetică. Poate că veacuri au fost necesare multor generații care și-au transmis mesajele ca observatori ai vremii în spațiul carpatic, pentru a se ajunge să se exprime într-un limbaj atît de simplu, și atît de adînc, fenomene bioritmice ca apropierea toamnei — la 6 august — cînd „copacii plîgeau că lăstarii lor nu mai cresc, frunza începe a slăbi“.

Sfîrșitul toamnei întregeste permanența activității pastorale, statornicia și continuitatea gospodăriei. Îngrijirea vitelor în gospodăriile dispersate pe platformă intră pe făgașul iernii ce se apropie, a ritmului biologic încetinit, aparent în oprire. Practicile și simbolurile din acest anotimp au rădăcini străvechi. Lupul mitic alături de lupii reali dau tîrcoale modului de trai în așezările risipite. Cu lupii din apropierea satului oamenii luptă printr-o pază continuă și prin adăposturi solide

pentru vite. Lupului din mitologie, femeile i-au păstrat semnificația aptelui nutritor al lupoaicei legendare, ca principiu al vitalității copiilor, prin care să se asigure continuitatea familiei, permanența gospodăriei. Credințele vechi stau încifrate în simboluri reflectând concepții despre viață și lume ce corespund diferitelor trepte de dezvoltare a colectivităților sătești, a mijloacelor de producție și a relațiilor sociale.

Pe Platforma Luncanilor valorile spirituale s-au dezvoltat și s-au menținut ca un corolar al realităților materiale, al obiectivelor principale ale gospodăriei pastoral-agricole: menținerea potențialului economic al gospodăriei, înzestrarea ei cu forța de muncă necesară familiei, permanența și continuitatea ei în cadrul vechilor tradiții și al unui echilibru economico-demografic.

Tehnicitatea avansată și organizarea social-economică perfecționată a construcției societății socialiste din țara noastră se reflectă în conștiința oamenilor printr-o nouă viziune realistă asupra vieții și lumii. Arterele de circulație ale populației de pe platformă au devenit căi de acces spre noua civilizație urbană. Majoritatea copiilor de vîrstă școlară au optat pentru școli tehnice și profesionale, realizînd încadrarea așezărilor de pe platformă în marea unitate a culturii naționale. Produsele industriale, tehnicile moderne dau altă înfățișare locuințelor, ilustrînd năzuința spre nou, spre un nivel de trai ridicat.

Prin urmele civilizației daco-romane, prin dovezile vii ale culturii materiale și spirituale a populației autohtone, Platforma Luncanilor a prezentat un interes deosebit pentru cercetarea științifică. Această zonă își dovedește valoarea etnografică nu numai sub aspectul modului de trai din trecut, ci și a noilor realizări culturale, în care specificul etnic nu dispare ci se cristalizează în noile manifestări ale poporului odată cu dezvoltarea civilizației și culturii socialiste.

ASPECTS DE LA CULTURE SPIRITUELLE

Coutumes, pratiques et symboles spécifiques
ayant trait à l'établissement pastoral-agricole
de la Plateforme de Luncani, département Hunedoara

Résumé

Le premier chapitre contient une synthèse des matériaux publiés dans les volumes antérieurs de la *Sargetia*, concernant les aspects de la culture matérielle, élément de base pour la connaissance du point de vue scientifique des établissements dispersés de la Plateforme de Luncani. Il s'ensuit que les établissements de la plateforme ne peuvent être envisagés que de manière strictement interdépendante du point de vue socio-économique concernant les intérêts des communautés rurales concentrés des vallées et des zones dépressionnaires avoisinantes, ce qui constitue le facteur essentiel à fin de déterminer l'ancienneté et la continuité des établissements dispersés.

Le deuxième chapitre présente les aspects de la culture spirituelle, reflétés par les coutumes, par les pratiques ayant trait aux labours des saisons agricoles. Sont mises en évidence les valeurs spirituelles relatives aux réalités et les objectifs spécifiques au mode de vie de la population vivant sur la Plateforme Luncani, groupées suivant le déploiement des activités de l'année agricole: 1. à la fin de

l'hiver et au commencement du printemps ; 2. au printemps et l'été ; 3. lors de l'approche de l'automne et le commencement de l'hiver. Les coutumes, les pratiques et les symboles concernant toutes les saisons de l'année agricole peuvent être considérées comme de valeurs spirituelles des anciennes générations perpétuées par tradition. Les pratiques et les symboles enracinés dans la sphère spirituelles daco-romaine attestent l'ancienneté et la pérennité de la population autant sur la plateforme que dans les villages limitrophes.

Au printemps, les coutumes et les pratiques sont axées sur les moments de transition — de la nature et de la vie — une étape nouvelle dans le circuit cosmiques et biorythmiques. Le bourgeonner de la feuille actualisent les pratiques et les symboles se trouvant enracinés dans les mythes. Le cuellaison des feuilles vertes des bois symbolise le statut des jeunes filles caractéristique au village traditionnel

Les coutumes marquées par des jours de fête pendant le printemps et pendant l'été établissent des normes pour le travail des hommes en le séparant en cycles de six semaines, fixant ainsi le commencement, la suite et la fin des activités de l'année agricole, intimement liées au cycle de production animale et végétale des pâturages des villages et des montagnes. Le „nédeia“ sur les hauts de la montagne, fêtes populaires à caractère pastoral, se bassient sur des objectifs matériels et sociaux. Anciens éléments ont été inclus en des pratiques et des symboles, mais la valabilité de „nédeia“ s'est affirmée par des objectifs complexes, comme phénomènes socio-économiques ayant des profondes significations pour l'unité ethnique et culturelle de la population roumaine vivant sur les deux versants des Carpathes.

La fin de l'automne accomplit la permanence de l'activité pastorale, la stabilité et la continuité de l'établissement. Le soin du bétail de l'établissement dispersé sur la plateforme se dirige vers l'étape hivernale, au rythme biologique rallenti. Les pratiques et les symboles ayant trait à cette saison ont des racines profondes. Des réminiscences d'un culte de l'ours se sont gardés dans les significations à caractère météorologique qui sont attribué à l'ours. La graisse de l'ours signifie la continuité d'une vie saine, le développement d'un homme fort, exprimant ainsi des tendances profondes humaines de la collectivité rurale. D'autres réminiscences sont celles des anciennes croyances relatives au loup. Les femmes ont gardé la signification du lait nutritif de la louve de la mythologie légendaire comme principe de la vitalité des enfants, par le moyen duquel est assurée la continuité de la famille et la permanence des établissements.

Sur la base du matériel étudié, on considère que la majorité des pratiques ayant trait au divers moments de l'année agricole pourraient avoir eu à leur origine un caractère magique, mais l'aspect actif de la magie s'est perdu ; les pratiques avec leur entière colorature magique ne sont restés que comme formes de superstition ; des superstitions également sont restés les pratiques et les croyances générées par les mythes. C'est fort probable que les pratiques sont dépourvues des anciennes symboles, et ont acquis d'autres de facture nouvelle. L'investigation ethnographique a pu surprendre seulement ceux des symboles et pratiques munies d'une grande force de résistance pendant l'évolution des collectivités rurales dans leur contenu complexe : matériel, social et spirituel.